

Zirai Masrafların Zekât Matrahından Düşürülmesi

Reduction of Agricultural Costs from Alms Tax Base

İbrahim ÖZDEMİR^a

^aİslam Hukuku AD,
Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
Bingöl

Geliş Tarihi/Received: 18.08.2015
Kabul Tarihi/Accepted: 15.10.2015

Yazışma Adresi/Correspondence:
İbrahim ÖZDEMİR
Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
İslam Hukuku AD, Bingöl,
TÜRKİYE/TURKEY
ibrahimpalevi@hotmail.com

ÖZET Sulama dışındaki zirai masrafların zekât matrahından düşürülmesi meselesi, ilk ve klasik dönemlerde ihtilafa konu olduğu gibi, günümüzde de tartışılmaya devam etmektedir. Atâ b. Rebâh'tan (ö.114/732) aktarılan ve "her türlü zirai masrafın zekât matrahından düşürülmesi gerektiğini" ifade eden görüş, rivayet açısından zayıf olduğu gibi, diğer fakihler tarafından da kabul görmemiştir. Bazı çağdaş fetva kurullarının bu görüşü esas almaları sağlam bir temele dayanmamaktadır. Dört mezhebe mensup olanlar başta olmak üzere fakihlerin kahir ekseriyeti, sulama dışındaki tarımsal masrafların matrahtan düşürülmemesi gerektiğini savunmaktadır. "Dört fıkh mezhebinde itimada şayan olan görüş, sulama dışındaki masrafların da matrahtan düşürülmesidir" şeklindeki iddia gerçeği yansıtmamaktadır. Sulama dışındaki tarımsal masrafların zekâttan düşürülmesi gerektiğini ileri süren çağdaş çalışmalar, nasslara dayanmaktan ziyade reel durumu esas almaktadır. Diğer zirai masrafların sulama masraflarına hamledilmesi, usulî bir kıyas olmaktan ziyade, hikmetle ta'lîl kapsamına girmektedir. Taabbudilik esasına dayanan ibadetlerde kıyas ve/veya hikmetle ta'lîle başvurulması ve zirai masrafların zekât matrahından düşürülmemesi hem nasslara hem de zekâtın temel esprisine daha uygun düşmektedir.

Anahtar Kelimeler: Zekât, tarımsal ürünler, zirai masraflar, sulama masrafları

ABSTRACT The problem of reduction of the agricultural expenses from the tax assessment (zakat) except watering, was a subject matter in the first and classical age, and remains being a matter of debate nowadays as well.. The opinion delivered by Atâ b. Rebâh (ö.114/732) and expressing " it is a must to deduct all kinds of agricultural expenses from alms" is reportedly weak and also not accepted by other jurists. Some contemporary fatwa rules based on this view are not predicated on a solid foundation. Overwhelming majority of Islamic jurisprudents, mainly the jurists who are the members of four communions claim that agricultural expenses except for irrigation must not be deducted from alms amount. "The statement that is presented as "the common opinion from four figh communions is deduction of expenses except for irrigation" does not reflect reality. Modern studies arguing that agricultural expenses in addition to irrigation must be deducted from alms are based on reality/given situation rather than dogma. Attribution of agricultural expenses except for irrigation to irrigation cost is included in reasoning rather than procedural comparison. As Taabbudilik is essential in worship, non-appliance of comparison / reasoning and non-deduction of the mentioned expenses from alms amount are more suitable for both dogma and alms issue.

Key Words: Alms, agricultural products, agricultural expenses, irrigation expenses

Journal of Islamic Research 2014;25(2):55-73

Genelde tüm malların özelde tarımsal ürünlerin zekâtını konu eden nasslar diğer ibadet esaslarını konu edinen nassların aksine, farklı içtihatlarla imkân veren bir yapıyı haizdir. Nitekim zekâtla ilgili ayet ve hadislerle bakıldığında bunların, farklı ihtimallere açık âmm ve

mutlak nasslar olduğu görülür.¹ Bir örnek vermek gerekirse "...ve onlara şunu bildir ki: Allah (c.c.) zenginlerinden alınıp fakirlerine verilen sadakayı(zekâtı), mallarında farz kılmıştır"² mealindeki hadise bakmak yeterlidir. Zira burada zikredilen zenginlik, fakirlik ve mal gibi kavramlar hem zaman hem mekân bakımından farklılık gösterebilen birer mahiyeti ihtiva etmektedir. Bu da zekât ibadeti ile iktisadî hayat arasında sıkı bir münasebetin varlığını göstermektedir. Fakihlerin ilk dönemlerden itibaren zekâtla ilgili birçok fer'î meseleyi, meydana gelen iktisadî gelişmeler ışığında ele alıp farklı görüşler ileri sürmeleri de buradan ileri gelmektedir.³

Zekâtla ilgili ihtilafli konulardan biri de zirâî ürünlerin elde edilmesi ve/veya verimliliğin artırılması için yapılan masrafların, bu ürünlerden alınan zekât miktarına etki edip etmediğidir. Bu mesele ilk ve klasik dönemlerde tartışıldığı gibi, günümüzde de tartışılmaktadır. Bunu biraz önce işaret edildiği üzere, iki temel nedene dayandırmamız mümkündür. Bunlardan biri, zekâtı konu edinen nassların farklı içtihatlarla zemin teşkil eden umum ve ıtlak niteliklerine sahip olmasıdır. Diğeri de genelde tüm hayat alanlarında özelde tarımsal alanda yeni yöntemlerin, modern araç-gereçlerin ve değişik gübre ve ilaçların ortaya çıkmasıdır. Nitekim bugün tarımsal alanda kullanılan modern yöntemlere, yeni teknolojilere, gübre ve ilaçlama türlerine ve yapılan zirâî mücadele faaliyetlerine bakıldığında, eski tarımsal yöntemlerle mukayese edilmeyecek kadar farklı bir durumla karşılaşılacaktır.

Çiftçi ve üreticilere ağır masraflar yükleyen ve çoğu zaman borçlanmalarına yol açan bu durum, günümüzde birçok kolektif fikhî çalışmalara konu olmaktadır.⁴ Ancak aşağıda beyan edileceği üzere, bu çalışmalarda ileri sürülen şer'î çözümler ve varılan fikhî sonuçlar, bazı noktalarda önceki dönemlerde verilen hükümlerden ayrıştığı gibi, kendi

içinde de birtakım farklılıklar barındırmaktadır. Günümüzde değişik İslam beldelerinde faaliyet gösteren fetva ve fıkıh kurullarının konu hakkındaki fetva ve kararlarına bakıldığında bunu görmemiz mümkündür. Bu da tabiatıyla üretici ve çiftçilerde zihin karışıklığına yol açmakta ve onları, ibadet esaslarından birini oluşturan zekât konusunda tatmin edici dinî-fikhî bir çözümden mahrum bırakmaktadır.

Çalışmamızda önce ilk ve klasik dönemlerde yaşayan fakihlerin konuya ilişkin görüşleri incelenecektir. Akabinde günümüzdeki fetva ve fıkıh konseylerinin mesele hakkındaki fetvalarına/kararlarına yer verilecek ve bu fetva ve kararlarla ilk ve klasik dönemlerde yaşayan fakihlerin görüşleri arasında var olan ihtilaf noktalarına temas edilecektir. Sonunda da mesele hakkında ortaya konan değişik hüküm ve çözümlerden hangisinin nasslara daha uygun olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Konumuza geçmeden tarımsal ürünlerin zekâtına etkisi tartışılan masraflardan neyin kast edildiği hususuna değinmekte fayda mülahaza edilmektedir.

I. ZİRÂİ MASRAFLAR

Tarımsal ürünlerin elde edilebilmesi veya bu ürünlerde verimliliğin artırılabilmesi için çiftçi ve üreticiler tarafından birtakım masraflar yapıldığı bilinen bir durumdur. Teknolojinin ilerlemesiyle birlikte diğer alanlarda olduğu gibi, bu alanda da bazı modern yöntemler ve araç-gereçler kullanılmaktadır ki, bunların zirâî alanda yapılan masraflara yansması hatta ilave birtakım masraflar gerektirmesi kaçınılmazdır. Tarımsal alanda yapılan bu masrafları mahiyet, malî imkân ve kullanım açısından üç ana kısma ayırmamız mümkündür. Mahiyet açısından zirâî masraflar iki kısma ayrılmaktadır: Su ve tohum temini gibi örneklerde görüldüğü gibi, tarımsal ürünlerin aslına/varlığına yönelik yapılan masraflar. Gübre, ilaç, yerin ıslahı, çapa, zirâî mücadele, vb. örneklerde görüldüğü üzere, bu ürünlerin gelişmesine dönük olan masraflar. Malî imkân bakımından da masraflar ikiye ayrılmaktadır. Zira masrafların bir bölümü çiftçilerin kendi imkânlarıyla gerçekleştirilirken diğer bir bölümü de onların borçlanmaları yoluyla yapı-

¹ Bkz. el-Bakara 2/267;et-Tevbe 9/103;el-En'âm 6/141;Buhârî, "Zekât", 1, 42, 55, 63;Müslim, "Zekât", 1,7; Ebû Davûd, *es-Sünen*, "Zekât", 15/1605.

² Buhârî, "Zekât", 64.

³ Bu bağlamda ele alınan zekât konuları için bkz. Abdullah b. Mansûr el-Ğufeylî, *Nevâzili'z-Zekât*, Dârü'l-Meymân Riyad 2008.

⁴ Konuyla alakalı yapılan ferdi çalışmalar makalemizde incelenmemektedir.

labilmektedir.⁵ Kullanım açısından masraflara bakıldığında ise şu iki masraf türüyle karşılaşılır: Su ve gübre örneklerinde olduğu gibi, doğrudan ziraî ürünler için yapılan masraflar. Arkaların açılması ve çift sürme araç-gereçlerinin temin edilmesi vb. örneklerde görüldüğü üzere, doğrudan tarlaya, dolaylı olarak ziraî ürünlere dönük olan masraflar. Kullanım açısından söz konusu olan bu masrafları birincil ve ikincil masraflar veya doğrudan ve dolaylı masraflar şeklinde de bir taksimata tabi tutmak mümkündür.⁶ Bütün bu hususları dikkate aldığımızda çalışmamızın başlığında yer alan ziraî masraflar kavramını, “tarımsal ürünlerin varlığı, gelişmesi ve bekası için doğrudan veya dolaylı olarak yapılan tüm harcamalar”⁷ şeklinde tanımlamamız mümkündür. Bu tanımın, yukarıda zikredilen tüm masraf kategorilerini kapsadığı ise açıktır. Şimdi ilk dönemlerde yaşayan fakihlerin konuya ilişkin görüşlerine yakından bakmaya çalışalım.

II. SAHABÎ VE TABİİN FAKİHLERİN MESELE HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Kaynaklara bakıldığında bazı sahabî ve tabiîn fakihlerin ziraî ürünler için yapılan masrafların, bu ürünlerin zekât miktarına etkisi konusunda ihtilaf ettikleri görülür. Bu fakihlerin konuya dair görüşlerini şöyle sıralayıp değerlendirmemiz mümkündür:

A) ZİRAİ ÜRÜNLER İÇİN YAPILAN HER TÜRLÜ MASRAF DÜŞÜRÜLDÜKTEN SONRA BU ÜRÜNLERİN ZEKÂTI VERİLİR

Bu görüşe göre tarımsal ürünler için yapılan tüm masraflar ister üreticinin kendi malî imkânından sağlanmış olsun ister borçlanma yoluyla yapılsın elde edilen üründen (gayr-i safi) düşürüldükten sonra ürünün zekâtı verilir. Kaynaklarda bu görüş Atâ b. Rebâh, ‘İkrime (ö.105/723) ve Kâdı Şerîk (ö.177/794) gibi tabiîn bilginlere nispet edilmekte-

dir.⁸ Bu bilginlere nispet edilen ve mezkûr görüşü içeren ifadelerden biri şöyledir: ”İsmail b. Abdülmelik şöyle dedi: Ata b. Rebâh’a şunu sordum: Cereş bölgesinde bulunan arazimizde ekin ekiyor, bunun için işçi tutuyor ve birtakım harcamalarda bulunuyoruz. Ekin ürün verince, yaptığımız masrafların ve tuttuğumuz iççilerin ücretlerini çıkardıktan sonra geriye kalandan zekâtı çıkartıp devlet görevlisine teslim ediyoruz. Bu geçerli midir? O, evet dedi.”⁹ Ancak bu görüşü bize aktaran nakiller incelendiğinde bunların hem rivayet bakımından bazı problemler içerdiği hem de muhteva açısından yorumlanmaya muhtaç olduğu görülecektir. Şöyle ki; sözü edilen rivayetler cerh ve ta’dîl kriterleri ışığında irdelendiğinde her üç tabiînden yapılan rivayetlerin sahih olmadığı ortaya çıkmaktadır. Nitekim cerh ve ta’dîl perspektifinden Atâ b. Rebâh’dan yapılan rivayete bakıldığında ondan bu görüşü aktaran râvînin, İsmail b. Abdülmelik (ö. ?) olduğu görülür ki, bu râvî cerh ve ta’dîl bilginleri tarafından yerilmiş ve zayıf görülmüştür.¹⁰ Mezkûr açıdan ‘İkrime’den yapılan rivayete bakıldığında onun da zayıf olduğu anlaşılır. Çünkü bu görüşü ondan nakleden râvî hem zatı hem vasfı bakımından meçhul bir kişidir.¹¹ Kâdı Şerîk’ten yapılan aktarıma gelince bu rivayetin de kendi içinde ızdırab ve muhalefet barındırdığını söylememiz gerekir. Zira anılan görüşü Şerîk’ten nakleden râvî, başka bir rivayetinde bu görüşün zıddını ona nispet etmektedir. Yahya b. Âdem (ö. 203/818) ona atfedilen bu zıt görüşü şöyle dile getirmektedir: “Şerîk’e: Ekin sahibi bir kişinin, borçlarını çıkardıktan sonra zekât vermesi caiz olur mu diye sordum. O bana şöyle cevap verdi: Hayır! Tüm mahsulün zekâtı verilir.”¹² Bunun yanı sıra, Şerîk’in hıfzının çok kötü olduğu birçok cerh ve ta’dîl bilgini tarafından dile getirilmektedir.¹³ Binaenaleyh her üç tabiîne nispet edilen ve her türlü masrafın matrahtan düşür-

⁸ Bkz. İbn Zenceveyh, *el-Emvâl*, thk. Şâkir Zib Feyyâd, Merkezü’l-Melik Faysal, Riyad 1987, II/1045; III/1045; Yahya b. Âdem, *el-Harâc*, thk. Hüseyin Münis, Dârü’s-Şurûk, Kahire 1987, s.178.

⁹ İbn Zenceveyh, *el-Emvâl*, II/1045; III/1045.

¹⁰ Bkz. Alaeddin Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzibü’l-Kemâl fi Esmâ’ir-Ricâl*, thk. Âdil b. Muhammed-Usâme b. İbrahim, y.y., t.y., Dârü’l-Farûk el-Hadîse, 2001, II/190-191; İbn Hibbân, *Kitabü’l-Mecrûhin*, thk. Hamdî Abdülmecid Selefi, Dârü’s-Samî’i, y.y., 2000, I/127.

¹¹ Bkz. İbn Zenceveyh, a.g.e., II/1075, (dipnot: Şâkir Zib Feyyâd, Muhakkik).

¹² Yahya b. Âdem, a.g.e., s.178.

¹³ Bkz. Mizzi, Ebü’l-Haccâc Cemaletdin Yusuf b. Abdürrahman, *Tehzibü’l-Kemâl fi Esmâ’ir-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvad, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1980, XII/471.

⁵ Çalışmamızda genel anlamdaki borçların zekâta etkisi ele alınmadığı gibi, ziraî ürünlere ait olmayan borçların bu ürünlerin zekâtına etkisi de konu edinilmemektedir.

⁶ Tarımsal masraflarla ilgili farklı tasnifler için Bkz. Eymen Abdülhamid, *el-Külefü’l-İntâciye ve Eserüha fi Tahfî Zekatî’s-Serveti’z-Zirâ’iyye*, Dârü’s-Selam, Kahire 2013, s. 25-32.

⁷ Bu tanım asıl itibarıyla İbnü’l-Hümâm tarafından nafaka için yapılan *النفقة: الادار علي الشيء بما به يقاؤه* şeklindeki tanımın geliştirilmiş halidir. Bkz. İbnü’l-Hümâm, *Fethü’l-Kadir*, Dârü’l-Fikr, t.y., Beyrut, IX/378.

rülmesi gerektiğini ifade eden görüş, rivayet açısından makbul değildir.

Sözü edilen nakillere muhteva açısından bakıldığında ise şunları söylememiz mümkündür: Bunlardan yorumlanmaya ihtiyaç duyan ‘İkrime ve Şerîk’e nispet edilen nakillerdir. Çünkü Atâ b. Rebâh’tan aktarılan görüş rivayet açısından çok zayıf olsa da muhteva bakımından yorumlanmaya ihtiyaç duymayacak kadar vazıhtır. ‘İkrime’den aktarılan görüş rivayet açısından zayıf olmakla beraber şöyle değerlendirilmelidir: Bu görüş tüm ziraî ürünlerin zekatından ziyade, zekatı verilmek istenen meyve türü ürünlerin miktarının bilirkişi tarafından belirlenmesine (hars) ilişkindir.¹⁴ Nitekim ‘İkrime’nin, “Ziraî ürünlerin zekâtı hesaplandığında, bu ürünlerin miktarını belirlemeye çalışan bilirkişilerce tüketilen miktar ile ürün sahibi ve ev halkı tarafından tüketilen miktar hesaba dâhil edilmez. Dolayısıyla bu ürünlerden sadece ev halkı için gıda niteliğini taşıyan kısmın zekâtı verilir”¹⁵ şeklindeki ifadeleri bu hususu açıkça göstermektedir. Çünkü tarımsal ürünlerin miktarını belirleme işleminde bulunan bilirkişiler, buğday, pirinç vb. hububat türlerinden değil, hurma ve üzüm gibi meyve çeşitlerinden yiyebilmektedirler. ‘İkrime’nin bu ifadelerinde görüldüğü gibi, zekât matrahından düşürülmesi istenilen masraflardan söz edilmemektedir. Bilakis bilirkişiler tarafından tüketilen miktarın zekât hesabına dâhil edilip edilmemesinden bahsedilmektedir. Bu nedenle ‘İkrime’nin bu görüşü tüm tarımsal ürünler ile tüm masrafları değil, meyve türü ürünlerin zekâtı ile bilirkişiler tarafından tüketilen miktarı ilgilendirmektedir.¹⁶ Şerîk’e nispet edilen görüşün yorumlanmasına gelince, bu görüşü aktaran rivayetler kendi içinde çelişkili olmakla birlikte bir bütün olarak ele alındığında şöyle bir neticeyle karşılaşmaktadır: Şerîk, “mezkûr ifadelerinde tarımsal ürünler için yapılan masrafları borç olan ve borç olmayan masraflar şeklinde iki kısma ayırmakta ve bu ürünlerin zekât hesabından düşürülmesi gereken kısmın sadece borç yoluyla yapılan masraflar

olduğunu” ifade etmektedir. Binaenaleyh Şerîk de diğerleri gibi tarımsal ürünler için yapılan tüm masrafların zekât matrahından düşürülmesini değil, borç niteliğini taşıyan masrafların bu matrahtan düşürülmesi gerektiği görüşünü savunmaktadır.¹⁷

B) TARIMSAL ÜRÜNLER İÇİN YAPILAN MASRAF DÜŞÜRÜLMEDEN BU ÜRÜNLERİN ZEKÂTI VERİLİR

İlk dönemlerde yaşayan fakihlerin ekseriyeti tarafından dile getirilen bu görüşe göre ziraî ürünler için yapılan masraf, çiftçi ve üreticinin kendi malî imkânından sağlanmış olsun veya borç yoluyla temin edilsin zekât matrahından düşürülmez.¹⁸ Bu görüşü benimseyenler arasında Hasan b. Salih (ö.169/786), Hammâd b. Ebî Süleyman (ö.120/737), İmam Zührî (ö.124/741), İbn Sîrîn (ö.110/729), Abdurrahman b. Ebi’z-Zinâd (ö.174/790) ve diğer birçok fakih yer almaktadır.¹⁹ Mezkûr fakihlerin bu görüşü yansıtan bazı ifadeleri söz konusudur. Bütün bu ifadeleri burada zikretmek yerine İmam Zührî’nin bu konudaki ifadelerine yer vermekle iktifa etmek istiyoruz. İmam Zührî bu görüşü şöyle dile getirmektedir: “Nebevî sünnette, borçlu bir kişiye ait ekin veya meyvenin zekâtı muaf tutulduğunu bilmiyoruz. Bilakis ekin sahibi olan kişi (yapılan masraftan ötürü) borçlu olsa bile zekâtını verir.”²⁰ Bu görüş aşağıda beyan edileceği üzere, dört mezhebe mensup fakihlerin kahir ekseriyeti tarafından benimsendiği gibi, Zahirî, Zeydî vd. mezhep fakihleri tarafından da benimsenmektedir.

C) ZİRAİ ÜRÜNLER İÇİN BORÇLANARAK YAPILAN MASRAFLAR DÜŞÜRÜLÜR DİĞERLERİ İSE DÜŞÜRÜLMEZ

Bu görüşte olan fakihler ziraî ürünler için yapılan masrafları borç olan ve borç olmayan şeklinde iki kısma ayırmakta ve sadece borç niteliğini taşıyan masrafların zekât matrahından düşürülmesi gerektiğini söylemektedirler. Bu görüşü benimseyenler arasında İbn Abbâs (ö. 68/687), Abdullah b. Ömer (ö.73/693), Şerîk, Mekhûl (ö.112/730), Tavûs

¹⁷ Bkz. Zübeyir Abdurrahman, *a.g.m.*, s.11.

¹⁸ Yahya b. Âdem, *a.g.e.*, s.178.

¹⁹ Bkz. Yahya b. Âdem, *a.g.e.*, s.178-179; İbn Zenceveyh, *a.g.e.*, II/1047; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiye, Beyrut 2003, IX/251-252; Ebû Ubeyd, Kasım b. Sellâm, *el-Emvâl*, thk. Halil Harrâs, Dârü'l-Fikr, Beyrut, t.y., s. 631.

²⁰ Yahya b. Âdem, *a.g.e.*, s.179.

¹⁴ Bkz. Abdullah ez-Zübeyir Abdurrahman, *Hasmu't-Tekâlif'z-Zirâ'iyye*, el-Ma'hadu'l-Âli li Ulûm'iz-Zekât, Sudan, t.y., s.11.

¹⁵ İbn Zenceveyh, *a.g.e.*, II/1075.

¹⁶ Bkz. Zübeyir Abdurrahman, *a.g.m.*, s.11.

(ö.106/725) vd. sahabî ve tabiîn bilginler yer almaktadır. İbn Zenceveyh'in (ö. 251/865) aktardığına göre İbn Ömer, ziraî ürünü veya ailenin geçimi için borçlanan kişinin durumu hakkında şöyle demektedir: "Bu kişi önce elde edilen mahsulden borçlarını düşürür. Sonra geriye kalanın zekâtını verir."²¹ Başta İbn Abbâs olmak üzere anılan diğer fakihler tarafından da benzer ifadelerin dile getirildiği kaynaklarda yer almaktadır.²² Ancak bu görüşü savunanların ifadelerine bütüncül bir biçimde bakıldığında bu ifadelerden bir kısmının tüm borçların düşürülmesi gerektiğine delalet ederken, diğer bir kısmının ise sadece ziraî ürünler için yapılan borçların düşürülmesi gerektiğini ifade etmektedir.²³ Ebû Ubeyd (ö. 224/838) konuyla ilgili şu bilgilere yer vermektedir: "Günümüzde tarımsal ürünlerin zekâtı hakkında insanların benimsedikleri görüş, Hicaz ve çoğu Iraklıların savundukları görüştür. O da şudur: "Üreticiden düşürülen borç, tarımsal ürünlere ait olan borçtur. Diğer borçlar ise bütün ürünü tüketecek kadar çok olsa bile düşürülmez."²⁴ İbn Abbâs tarafından benimsenen bu görüş Evzâî (ö.157/774) tarafından da savunulmaktadır.²⁵ Buna karşın bazı Iraklılar her türlü borcun (masrafın değil) zekât matrahından düşürülmesi gerektiğini ifade eden ve İbn Ömer, Atâ b.Rebâh, Tâvûs ve Mekhûl gibi fakihler tarafından benimsenen görüşü savunmaktadırlar.²⁶ İbn Rüşd'ün (ö.520/1126) ifade ettiğine göre Ebû Sevr (ö.240/854), Abdullah İbnü'l-Mübârek (ö.181/797) ve diğer bazı fakihler de bu görüşü benimsemişlerdir.²⁷

İlk dönemde yaşayan fakihlerin, ziraî ürünler için yapılan masrafların bu ürünlerden alınan zekât matrahından düşürülmesi konusunda dile getirdikleri görüşler genel itibariyle yukarıda zikredilen üç görüşten ibarettir. Bu görüşler birlikte mülhaza edildiğinde ilk dönemlerde, borç olsun olmasın ziraî ürünler için yapılan her türlü masrafın zekât

matrahından düşürülmesi gerektiğini söyleyen yeğâne fakihin, Atâ b Rebâh olduğu görülür. İbn Hazm'in (ö.456/1064) bu görüşü sadece ona nispet etmesi de bu hususa delalet etmektedir.²⁸ Ancak ona nispet edilen bu görüş, yukarıda beyan edildiği üzere, iki olumsuz yönü barındırmaktadır. Biri, sahih delillerden yoksun şaz bir görüş olarak görülmesidir. Diğeri de sahih rivayetlerle nakledilmemiş olmasıdır. Aşağıda beyan edileceği gibi, bu görüşü esas alan bazı çağdaş fetva ve fıkıh kurumlarının verdikleri fetva ve kararların zayıf olması da buradan kaynaklanmaktadır. İlk dönemlerde yaşayan fakihlerin görüşlerini zikrettikten sonra klasik fıkıh mezheplerine mensup fakihlerin mesele hakkındaki görüşlerini ele almaya çalışalım.

III. FIKHİ MEZHEPLERİN KONUYA DAİR GÖRÜŞLERİ

A. HANEFİ MEZHEBİ

Hanefî mezhebinin fıkıh eserlerine bakıldığında tarımsal ürünler için yapılan masrafların düşürülmeden zekâtının verilmesi gerektiğini savunan görüşün benimsendiği görülür. Hemen her Hanefî fıkıh eserinde bu görüşü gösteren bazı ifadelere rastlamak mümkündür. Bu eserlerden bir alıntı yapmamız gerekirse Zeylaî'nin (ö.743/1343) konu hakkındaki ifadelerine yer vermemiz yerinde olacaktır. Zeylaî, Nesefî'nin (ö.710/1310) لا ترفع المون "masraflar düşürülmez"²⁹ şeklindeki sözünü şerh ederken şöyle demektedir: "Yani yerin bitirdiği her mahsulde işçilerin, çift süren hayvanların, su arklarının, bekçilerin ve sair şeylerin masrafları (matrahtan)düşürülmez. Bazı insanlar şöyle diyorlar: Elde edilen mahsul için yapılan masraflar dikkate alınmalıdır. Bu masraflar ekin sahibinin lehine düşürüldükten sonra geriye kalan kısımdan onda biri zekât olarak verilmelidir. Bunun nedeni de masraflara tekabül eden miktarın, ekin sahibine bedel karşılığında/ivazlı verilmiş olmasıdır. Âdetâ ekin sahibi bu kısmı satın almıştır."³⁰ Ancak bizim

²¹ İbn Zenceveyh, a.g.e., II/1044; Beyhakî, a.g.e., IX/249.

²² Bkz. İbn Zenceveyh, a.g.e., II/1044; Beyhakî, a.g.e., IX/249.

²³ Bkz. Zübeyir Abdurrahman, a.g.m., s.14.

²⁴ Ebû Ubeyd, a.g.e., s.631.

²⁵ Bkz. Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 631.

²⁶ Bkz. Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 631; San'ânî, Abdürrazzâk b. Hemmâm, *el-Mu-sannef*, thk. Habîburrahman el-A'zemî, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1403, IX/93.

²⁷ Bkz. İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktasid*, Dârü'l-Hadîs, Kahire 2004, II/6.

²⁸ Bkz. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, t.y., IX/66.

²⁹ Ebû'l-Berekât Nesefî, *Kenzü'd-Dekâik*, thk. Sâid Bektaş, Dârü'l-Beşâir, y.y., 2011, s. 214.

³⁰ Yusuf el-Karadâvî bu argümanı ileri sürerek masrafların düşürülmesi gerektiğini savunmaktadır. Bkz. Karadâvî, *Fıkhu'z-Zekât*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1991,I/396.

delilimiz, (yukarıda) okuduğumuz ayetlerin ve rivayet ettiğimiz hadislerin mutlak oluşudur. Kaldı ki, Peygamber (s.a.v.) tarımsal masrafların farklılığına göre bu ürünlerden alınan vacibin/zekâtın farklılığına hükmetmiştir. Dolayısıyla yapılan masrafların düşürülmesinin bir anlamı (ileti) yoktur. Nitekim masraflar düşürülmüş olsa tüm ürünlerdeki vacib tek bir şikka yani onda bire indirgenmiş olur.³¹ Aynı görüşü diğer Hanefî eserlerinde de görmek mümkündür.³² Bu alıntıya bakıldığında Hanefî mezhebinin konuya dair görüşünü şöyle özetlememiz mümkündür: Şâri', ziraî alanda faaliyet gösteren üretici ve çiftçilerden düşürülmesi gereken masrafları düşürmüştür. Bu nedenle başka masrafların nisaptan düşürülmesi caiz değildir. Hanefî fakihlerden bu görüşe aykırı olan bir görüş beyan eden fakih, bildiğimiz kadarıyla Sayrefî'dir (ö.596/1200). Nitekim bu fakih, tohumun temini için yapılan masrafın zekât matrahından düşürülmesi gerektiğini söylemektedir. Onun bu görüşünü yansıtan bazı ifadeleri Hanefî kaynaklarında yer almaktadır.³³ Ancak ona atfedilen bu görüş diğer Hanefî fakihler tarafından kabul edilmemiştir.

B. MALİKİ MEZHEBİ

İmam Malik (ö.179/795) başta olmak üzere Malîkî fakihler Hanefî fakihlerde olduğu gibi, ziraî ürünler için yapılan masrafların matrahtan düşürülmesi gerektiğini savunmaktadırlar. İmam Malik bu konuda şunları söylemektedir: "Bize göre icmaa konu olan durum şudur ki, bilirkişinin belirlemesine(hars) tabi olan meyveler, hurma ve üzümden ibarettir. Bu meyveler olgunlaşmaya başladığında tahmini ölçmeyle miktarı belirlenir ve böylece üründe tasarrufta bulunulması caiz olur. Nitekim bu meyveler kurumadan yenilir. Bu nedenle miktarı belirlenerek sahibi üzerine kaydedilir ki, insanlar için kolaylık olsun ve hiç kimse zor durumda

kalmasın. Bu meyveler tahmini ölçmelerle belirlendikten sonra sahiplerine teslim edilir ve onlar da diledikleri gibi bu meyveleri tüketebilirler. Ancak sonunda tüketilen kısım da hesaba dâhil edildikten sonra ürünün zekâtı verilir."³⁴ İmam Malik'ten yapılan bu alıntının son cümlesi, tarımsal masrafların zekât matrahından düşürülmemesi gerektiğine delalet etmektedir. Çünkü ürün sahibi tarafından tüketilen kısım hesaba dâhil ediliyorsa, bundan, hiçbir masrafın düşürülmemesi ve zekâtın ürünün tümünden verilmesinin gerekli olduğu evleviyetle anlaşılmaktadır. İmam Malik'in ziraî masrafların düşürülmeden zekâtının verilmesi gerektiğini açıkça gösteren ifadeleri de söz konusudur. Nitekim İmam Malik'e sorulan: "Zeytinden verilen zekâtın, onda bir mi yirmide bir mi olduğu ve bunun masraflardan önce mi sonra mı verilmesi gerekir?"³⁵ şeklinde ki bir soruya verdiği: "Yapılan masraflar itibara alınmaz/düşürülmez"³⁶ biçimindeki cevap bu hususu açıkça ifade etmektedir.

Malîkî mezhebinin fıkıh eserlerine bakıldığında mezhep müntesiplerinin de İmamı tarafından benimsenen bu görüşü savundukları görülür. İbn Rüşd bu konuda şu bilgilere yer vermektedir: "Tarımsal ürünler olgunlaştığı zaman zekâtı farz olur. Bu da safi halinin ya onda biri veya yirmide biridir. Yapılan masraflar ise sahibine aittir. Zira Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: "Gökten inen yağmurun ve kaynak suların suladığı ekinde veya kökünün su emmesiyle yetişen veya su birikintilerinden beslenip yetişen ekinde onda bir zekât verilir. Herhangi bir hayvan veya alet ile bir kaynaktan su çekilerek sulanan ekinden yirmide bir zekât verilir."³⁷ Başta İbnü'l-Mevvâz (ö. 269/882) olmak üzere birçok Malîkî fakih, sahibi tarafından sadaka olarak verilen kısmın bile -değer taşıyan bir yekûna ulaşmışsa- zekât hesabına dâhil edilmesi gerektiğini söylemektedir.³⁸ Ancak İbnü'l-Arabî (ö.543/1148) Malîkî fakihlerin ziraî masrafların zekât matrahından düşürülmesi konusunda ittifak halinde olmadıklarını söylemekte ve şu ifa-

³¹ Zeylaî, Osman b. Ali Fahreddin, *Tebyinü'l-Hakâyık Şerhu Kenzü'd-Dekâik*, el-Matbaatü'l-Emîriyye, Kahire 1313, I/294.

³² Burhaneddin Merğînânî, *el-Hidâye fi Şerhi Bidâyeti'l-Mubtedî*, thk. Tallal Yusuf, Dârü İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, t.y., I/109; Alâuddin Kasânî, *Bedâi'u's-Sanâi'*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, II/62; İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr*, Darü'l-Fikr, Beyrut 1992, II/328.

³³ Bkz. İbn Âbidîn, *a.g.e.*, II/329.

³⁴ Malik, *Muvatta*, "Zekât", 931.

³⁵ Malik, *Muvatta*, "Zekât", 941.

³⁶ Malik, *Muvatta*, "Zekât", 941.

³⁷ İbn Rüşd, *el-Beyan ve't-Tahsil*, thk. Heyet, Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1988, II/480

³⁸ Bkz. İbn Rüşd, *el-Beyân*, II/480.

delere yer vermektedir: “Âlimlerimiz tarımsal ürünler için yapılan masrafların zekât matrahından düşürülmesi konusunda ihtilaf etmişlerdir. Sahih olan görüş odur ki, masrafların düşürülmesi ve zekâtın geriye kalandan çıkarılmasıdır.”³⁹ Görebildiğimiz kadarıyla Malikî fıkıh eserlerinde bu ihtilafı yansıtan veya doğrulayan herhangi bir ifade yer almamaktadır. Bununla birlikte burada şunu da ifade etmemiz gerekir ki, İbnü'l-Arabî'nin bu sözlerinin devamında yer verdiği: “Bu nedenledir ki Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:”... Üçte veya dörtte birini de (sahibine) bırakın. Zira bu oran, yapılan masraflara tekabül etmektedir. Nitekim biz bu hususu tecrübe ettik ve bunun doğru olduğunu bizzat müşahade ettik”⁴⁰ biçimindeki ifadeler ve bu ifadelerde delil olarak gösterdiği hadis, savunduğu muhalif görüşü desteklememektedir. Çünkü burada istidlal edilen hadis, birçok eserde beyan edildiği gibi, ziraî masrafların hesaptan düşürülmesinden değil, bilirkişi tarafından yapılan tahmine dayalı ölçmeden sonra tüketilmek ve/veya fakirlere dağıtılmak üzere ürün sahibine bırakılan miktardan bahsetmektedir.⁴¹ Bu hususu hadisin baş tarafında yer alan ifadelerden de anlamak mümkündür.⁴² Dolayısıyla İbnü'l-Arabî'nin bu ifadelerini şöyle yorumlamamız gerekmektedir: İbnü'l-Arabî bu ifadeleriyle Malikî fakihlerin, bilirkişinin yaptığı tahmini belirlemeden sonra ekin sahibi tarafından tüketilen kısmın hesaba dâhil edilip edilmemesi hususundaki ihtilafına işaret etmektedir.⁴³ Nitekim kaynaklara bakıldığında Malikî fakihlerin bu konuda ihtilaf ettikleri görülür.⁴⁴ Binaenaleyh İbnü'l-Arabî bu ifadelerinde miktarı belirlenen mahsulün üçte veya dörtte birinin ekin sahibine bırakılmasının ve bunun zekât hesabına dâhil edilmemesinin sahih kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Tarımsal masrafların zekât matrahından düşürülmemesi gerektiğini ifade eden görüş, klasik Malikî mezhebi müntesipleri tarafından savunulduğu gibi,

çağdaş Malikî fıkıhçılar tarafından da savunulmaktadır.⁴⁵

C. ŞÂFİ'İ MEZHEBİ

Şâfi'î mezhebinin ziraî ürünler için yapılan masrafların zekât matrahından düşürülmesi konusundaki görüşü, yukarıda beyan edilen Hanefî ve Malikî mezheplerinin görüşleriyle örtüşmektedir. Bu konuda İmam Mâverdi (ö.450/1058) şunları söylemektedir: “Elde edilen mahsul için hasat vaktinden son işlemine kadar yapılan tüm masraflar zekâta payı olan fakirlere değil, ekin sahibine aittir.”⁴⁶ İmam Nevevî (ö. 676/1277) Şâfi'î mezhebinin konuya ilişkin görüşünü detaylandırarak şöyle aktarmaktadır: “Ashabımız şöyle demektedir: Hurma mahsulünün toplanma ve kurutulması, hububatın hasadı, taşınması, tarlada dövülmesi, tasfiyesi, bekçiliği ve sair işlemleri için yapılan tüm masraflar tartışmasız olarak sahibine ait olan kısımdan çıkarılır. Bu masraflardan hiçbirisi zekât malından karşılanmaz. Ekin sahibi bu masrafları zekâttan düşürürse onları kendi malından telafi etmek zorundadır. Bu konuda biz Şâfi'îlerde herhangi bir muhalif görüş de söz konusu değildir. el-Hâvî adlı eserin sahibi, Atâ b. Rebâh'ın şöyle dediğini nakletmektedir: Masraflar ekin sahibine ait kısımdan değil, mahsulün tümünden çıkarılır. Zira ekin sahibi ile fakirler bu malda ortaklıklar. Zekâtın da ortaklar arasında bölüşülmesi gerekir. el-Hâvî sahibi bu görüşün yanlış olduğunu, zekâtın eda edilme vaktinin hasat öncesine ait olduğunu hasattan sonraya bırakılmasının ise menfaatlerin tekamül etmesinden kaynaklandığını ve bunun da ekin sahibine vacib olduğunu söylemektedir.”⁴⁷ Bu alıntılara bakıldığında Şâfi'î fakihlerin tarımsal masrafların zekât matrahından düşürülmesi hususundaki tutumunun, Hanefî ve Malikî fakihlerle aynı olduğu açıkça görüldüğü gibi, bu konuda Şâfi'î fakihler arasında herhangi bir ihtilafında da söz konusu olmadığı anlaşılır. Nitekim Nevevî'den önce Cü-

³⁹ İbnü'l-Arabî, *Âridetü'l-Ahvazî*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut t.y, III/143.

⁴⁰ İbnü'l-Arabî, *a.g.e.*, III/143.

⁴¹ Bkz. İbn Rüşd, *el-Beyân*, II/505; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, thk. Salim Muhammed-Muhammed 'İvad, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2000, III/223; Askalânî, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Hacer, *Fethü'l-Bârî*, thk. Abdülaziz b. Bâz, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1379, III/347.

⁴² Bkz. Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, “Zekât”, 643.

⁴³ Bkz. Zübeyir Abdurrahman, *a.g.e.*, s.35.

⁴⁴ Bkz. İbn Abdilber, *a.g.e.*, III/223; İbn 'Useymî, *eş-Şerhü'l-Mumtî' alâ Zadi'l-Mustakni'*, Dârü İbni'l-Cevzi, y.y.,1422, XI/91.

⁴⁵ Bkz. Sadık Abdurrahman el-Ğereyânî, *Mudevvenetü'l-Fikhi'l-Maliki ve Edilletuh*, Müessesetü'r-Reyyan, Beyrut 2002, II/36; Habib b. Tahir, *el-Fikhü'l-Maliki ve Edilletuh*, Dârü İbn Hazm, Beyrut 1998, II/33.

⁴⁶ Ebü'l-Hasan Ali el-Maverdi, *el-Hâvî'l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed-Adil Ahmed, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1999, II/243.

⁴⁷ Nevevî, Ebu Zekeriyya Muhyiddin, *el-Mecmu' Şerhü'l-Muhezzeb*, Dârü'l-Fikr, Beyrut, t.y., X/467.

veynî (ö.478/1085) de bu konuda imamların ittifak ettiğini söylemektedir.⁴⁸ Ancak Şâfi'î fıkıh eserlerine bakıldığında İmam Nevevî tarafından aktarılan ittifakı nakzeden bir görüşün bazı Şâfi'î fakihler tarafından dile getirildiği görülür. Bazı Şâfi'î fakihler tarafından "ikinci kavil",⁴⁹ bazıları tarafından da "kîle"⁵⁰ şeklinde ifade edilen bu görüşe göre, katkısı doğrudan ziraî ürüne yönelik olan ağır masraflar da sulama masrafı konumunda kabul edilmelidir.⁵¹ Celâleddîn Mahallî (ö. 864/1459), Şemseddîn Remlî (ö.1004/1596) ve Hatîb Şirbînî (ö.977/1570) gibi Minhâc şarihleri tarafından nakledilen bu görüş, herhangi bir fakihe nispet edilmeden reddedilmektedir.⁵² Ancak İmam Râfi'î (ö.623/1226) Ebû Âsım el-Abbâdî'den (ö.458/) bu görüşü benimseyen Şâfi'î fakihin, Ebû Sehl es-Sa'lûkî (ö.369/979) olduğunu nakletmektedir.⁵³ Öyle görülüyor ki, bu muhalif görüş, İmam Nevevî tarafından ya ittifaka hâle veren bir konumda görülmemiş veya vâkıf olunmamıştır.⁵⁴ Cüveynî'nin bahsettiği ittifaka gelince bu muhalif görüşün varlığı ile bu ittifak arasında herhangi bir çelişki söz konusu değildir. Zira Cüveynî, Şâfi'î fakihlerin ittifakından değil, imamların ittifakından bahsetmektedir.

D. HANBELÎ MEZHEBİ

Hanbelî fakihler de diğer üç mezhep fakihleri gibi, ziraî ürünler için yapılan masrafların düşürülmeden zekâtının verilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. İbn Kudâme (ö.620/1223) bu konuda şunları söylemektedir: "Meyve mahsulü elde edilinceye dek yapılan tüm masraflar sahibine aittir. Zira bu mahsul, beslenen küçükbaş hayvanlar gibidir ki,

bunların masrafları, bekçiliği, güdülmesi vs. hizmetlerin bedeli sahibine aittir."⁵⁵ Behûtî (ö.1051/1641) de söz konusu ürünler için yapılan masrafların zekât matrahından düşürülmemesi gerektiğini şu ifadelerle dile getirmektedir: "Hububat olsun meyve olsun tüm mahsuller için sahibi tarafından yapılan hasat vb. masraflar nisabı eksiltmez. Zira bu ürünlere düşen zekât bu masraflardan önce vacib olmaktadır."⁵⁶ İbnü'n-Neccâr (ö.972/1564) tarımsal masrafların borç yoluyla temin edilmiş olsa bile bu ürünlerin zekâtından düşürülmeyeceğini dile getirmektedir.⁵⁷ Bu görüşü diğer Hanbelî fıkıh eserlerinde de görmek mümkündür.⁵⁸

Fikhî mezheplerin konuya dair görüşlerini içeren bütün bu alıntılara bakıldığında her dört mezhebe mensup fakihlerin (Hanefilerden Sayrefî, Malikîlerden İbnü'l-Arabî ve bazı Şâfi'îler hariç) tarımsal ürünler için yapılan masrafların düşürülmeden bu ürünlerin zekâtının verilmesi gerektiği konusunda ittifak ettikleri görülür. Fıkıh kaynaklarına bakıldığında mezkûr fakihlerin, bu görüşü ispat sadedinde şu temel argümanlara başvurdukları görülecektir: Ziraî ürünlerin zekâtı hakkında varid olan nasslar âmm ve mutlak olup zekâtın ürünün tümünden verilmesi gerektiğine delalet etmektedir. Tarımsal ürünlerden alınan zekât oranlarının farklılığı ve bunun bağlandığı illet, aletle yapılan sulamadır. Bu da nass yoluyla belirlenmiştir. Sulama dışındaki masraflar nitelik bakımından sulama masrafı konumunda değildir. Çünkü su, ziraî ürünlerin varlık bulmasını sağlarken, diğer masraflar bu ürünlerin artmasını/nemalanmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla diğer masrafların, sulama masrafına kıyas edilmesi, usulî açıdan mümkün değildir. Çünkü bu unsurlar arasında nitelik birlikteliği bulunmamaktadır. Ziraî ürünlerden alınan zekât, ürünün olgunlaşmasıyla birlikte farz olduğundan zekât, ürünün tümüne taalluk etmiş

⁴⁸ İmamü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *Nihâyetü'l-Matleb fi Dirâyeti'l-Mezhebe*, thk. Abdülazîm Dîb, Dârü'l-Minhâc, Cidde 2007, III/268.

⁴⁹ Bkz. Şemseddîn Remlî, *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc*, Matbaatu Mustafa'l-Bâbî el-Halebî, Mısır 1938, III/77.

⁵⁰ Cemâleddîn Mahallî, *Kenzü'r-Râğibîn*, nşr. Mahmûd Salih, Dârü'l-Minhâc, Cidde 2011, I/412.

⁵¹ Bu görüş günümüzde de bazı fıkıhçılar tarafından itibara alınmakta ve buna dayanılarak ziraî ürünler için hayati önem taşıyan ve çokça masraf gerektiren gübre ve traktör harcamalarının zekâtından düşürülmesi gerektiği ileri sürülmektedir. Bkz. Halil Gönenç, *Günümüz Meselelerine Fetvalar*, İstanbul, Yasin Yayinevi, t.y., I/239.

⁵² Bkz. Mahallî, *Kenzü'r-Râğibîn*, I/412; Hâtîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1415/1994, II/87; Remlî, *a.g.e.*, III/77.

⁵³ Bkz. Râfi'î, Ebû'l-Kasım Abdülkerim, *el-Azîz Şerhü'l-Vecîz*, thk. Ali Muhammed-Adil Ahmed, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1997, III/71.

⁵⁴ Râfi'î'nin *Muharrez* adlı eseri ihtisar eden ve görüşlerine vakıf olduğu bilinen Nevevî'nin eserlerinde yer alan bu görüşe vakıf olmaması uzak bir ihtimaldir.

⁵⁵ İbn Kudâme, *el-Muğni*, Mektebetü'l-Kahire, Kahire, t.y., III/18.

⁵⁶ el-Buhûtî, Mansûr b. Yûnus, *Keşşafu'l-Kinâ' an Metni'l-İknâ'*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., II/209.

⁵⁷ Bkz. İbnü'n-Neccâr, Takiyyüddin Muhammed, *Münthe'le-İrâdât*, thk. Abdülğani Abdülhâk, Âlemü'l-Kütüb, t.y., y.y., I/175.

⁵⁸ Bkz. İbn Kudâme, *eş-Şerhü'l-Kebîr Âlâ Metni'l-Mukni'*, Dârü'l-Kitabü'l-Arabî, y.y., II/566; el-Makdisî, Musa b. Ahmed, *el-İknâ' fi Fikhi'l-İmam Ahmed*, thk. Abdüllatif es-Sübki, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, t.y., I/265; el-Merdâvî, Alaeddin Ali b. Süleyman, *el-İnsâf fi Ma'rifeti'r-Râcihi mine'l-Hilâf*, Dârü'l-Hayâ't-Türâsî'l-Arabî, y.y., t.y., III/113.

olmaktadır. Bütün bu hususları yukarıda yapılan alıntılarda da görmek mümkündür.⁵⁹ Bu nedenle, masrafların-özellikle borç niteliğini taşımayan masrafların- zekât matrahına dâhil edilmesi gerekmektedir.

Şimdi de günümüzdeki kolektif çalışmaların konuya yaklaşımlarını incelemeye çalışalım.

IV. GÜNÜMÜZDEKİ FETVA VE FIKIH KONSEYLERİNİN KONUYA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Bu başlık altında ulaşılabildiğimiz fetva ve fıkıh konseylerinin, tarımsal masrafların zekât matrahından düşürülmesine dair verdikleri fetva ve kararlara yer verilecek ve her bir fetva veya karar ile ilgili bazı değerlendirmelerde bulunulacaktır.

A. ULUSLARARASI İSLAM FIKIH KONSEYİNİN KONUYA DAİR FETVASI

İslam İşbirliği Teşkilatı'na bağlı bulunan bu kuruluşun Aralık 2001'de Kuveyt'te düzenlediği oturumda almış olduğu 120 (13/2) nolu kararda konumuzla alakalı şu bilgilere yer vermektedir:

"1. Ziraî ürünler için yapılan sulama masrafları bu ürünlerin zekâtından düşürülmez. Çünkü İslam hukuku bu ürünlerden alınan zekâtın oranını belirlerken bu masrafları dikkate almıştır. 2. Yer ıslahı, su kanallarının açılması ve toprağın nakli gibi hususlar için yapılan masraflar da bu ürünlerin zekâtından düşürülmez. 3. Tohum, gübre ve ziraî mücadelede kullanılan ilaçların alımı ve bu mevsimde vuku bulan ziraî afetler için yapılan harcamalar, çiftçinin malî imkânından karşılandığı takdirde zekât nisabına etki etmez. Ancak çiftçi ve üreticiler bu masrafları borçlanmak zorunda kalırlarsa bunlar hesaptan düşürülür. Bunun dayanağı ise İbn Abbas ve İbn Ömer başta olmak üzere bazı sahabîlerden gelen rivayetlerdir. 4. Tarımsal ürünlerden alınan zekâtın hak sahiplerine ulaştırılabilmesi amacıyla yapılan taşıma masrafları ise düşürülür."⁶⁰

Konsey üyeleri verdikleri fetvayı gerekçelendirirken iki temel argümana dayanmaktadırlar: Bunlardan biri, tarımsal ürünlerin zekâtı hakkında varid olan nassların âmm olmasıdır. Diğeri de bu ürünler için yapılan masrafların Şâri' tarafından dikkate alınmış bulunmasıdır. Bu iki argümandan hareket eden katılımcılar tarımsal ürünlerin zekâtı için yeni bir düzenlemeye gerek olmadığı kanaatini benimsemişlerdir. Üyeler zaruret halinde borçlanarak yapılan masrafların ise matrahtan düşürülmesi gerektiğini söylemektedirler. Onlar bu hükmü verirken İbn Abbâs ve İbn Ömer gibi sahabîlerden gelen bazı rivayetlere dayanmaktadırlar. Konsey üyeleri tarafından benimsenen bu görüş, mezkûr rivayetlerin yanı sıra, hem İslam hukukunun temel prensiplerine hem de İslam'ın genel hedeflerine de uygun düşmektedir. Nitekim başta Hanefîler olmak üzere çoğu fakihler genel anlamdaki borcu bile zekâtın mânileri arasında görmektelerdir.⁶¹

B. DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU'NUN KONUYA DAİR FETVASI

Kurulun konuya dair kararı şöyledir:

"Din İşleri Yüksek Kurulu 07.08. 2001 tarihinde toplanmış ve "Günümüz Şartlarına Göre Öşür Oranları ve Yapılan Masrafların ziraî Mahsulden Düşürülmesi" konusu görüşülmüştür. Yapılan müzakereler sonucunda;

1) Türkiye topraklarının mülk arazi olduğu, bu nedenle elde edilen ziraî mahsulden öşür verilmesinin gerektiği,

2) Tarımsal ürünlerin zekâtında, elde edilen hasılatın (gayr-i safi) ürün için yapılan günümüz tarım şartlarının getirmiş olduğu ekstra masraflar çıkarıldıktan sonra, geriye kalan ürünün nisap miktarına ulaşması halinde, tabii yollarla sulanan arazide 1/10, masraf veya emekle sulanan arazide 1/20 oranında zekât verilmesi gerektiği karara bağlanmıştır."⁶²

⁵⁹ Bkz. Nevevî, *el-Mecmû' Şerhü'l-Muhezzeb*, X/467; Buhûfî, a.g.e., II/209.

⁶⁰ Karârâtü ve Tavsiyâtü Mecme'i'l-Fıkhî'l-İslâmî ed-Düvelî, "Munazzametü'l-Mü'temeri'l-İslâmî", Karar no: 120,13/02, (1988-2009), s. 245., <http://iefpedia.com/arab/wp-content/uploads/2013/08/صورة-القرارات.jpg>, (erişim: 07. 08. 2015).

⁶¹ Bkz. Nesefî, a.g.e., s. 203; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, Dârü'l-Hadis, Kahire 2004, II/6; Abdürrahman el-Cezerî, *el-Fıkhü ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, I/540-541; Vehbe Zühaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuh*, Dârü'l-Fıkr, Dımaşk, t.y., III/1806-1807.

⁶² Diyanet İşleri Başkanlığı, Din İşleri Yüksek Kurulu, Sayı: B.02.1. DİB.0.10.212/ Karar no:95.

Kurul üyeleri tarafından alınan bu kararın konumuzu ilgilendiren kısmına bakıldığında birçok kapalı yönünün bulunduğu görülür. Şöyle ki; kararda yer alan “ürün için yapılan günümüz tarım şartlarının getirmiş olduğu ekstra masraflar” şeklindeki ifade, hukuki açıdan büyük bir kapalılık içermektedir. Zira ekstra masraflar niteliğini taşıyan harcamaların belli bir standardı veya net bir tanımı yoktur. Nitekim tarımsal masraflar bu alanda yapılan faaliyetlerin varlık bulduğu ilk zamanlardan itibaren birçok değişime uğradığı gibi, günümüzdeki teknolojik imkânlarla birlikte farklı gelişmelere ve modern yöntem ve araç-gereçlere de konu olmaktadır.

Kararda yer verilen “masraflar çıkarıldıktan sonra geriye kalan ürünün, nisap miktarına ulaşması halinde tabii yollarla sulanan arazide 1/10, masraf veya emekle sulanan arazide 1/20 oranında zekât verilmesi gerektiği” şeklindeki ifadeler, genelde tüm ziraî masrafların özelde sulama masraflarının zekât matrahından düşürülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu da yapılan masrafların iki kez düşürülmesi anlamına gelmektedir. Oysa ziraî masraflar mutlaka dikkate alınacaksa, bu masrafların düşürülmesi yerine, bunların, nasslarda belirtilen sulama masraflarına kıyas edilip onlar için de zekât miktarının 1/10’dan 1/20’ye çıkarma hükmünün tanınması daha uygun olacaktır. Diğer bir anlatımla, sulama dışındaki masrafların ziraî ürünlerin zekâtına bir etkisi olacaksa bunun, sulama masraflarına tanınan zekât miktarını azaltma etkisinden farklı olmaması gerekir. Nitekim Şâri tarafından sulama masrafı için tanınan bu etkinin temel nedeni de onun fazla masraf gerektirmesi ve çiftçiler için ekonomik sıkıntılar oluşturmasıdır. Oysa Kurul kararına bakıldığında sulama dışındaki masraflara tanınan etkinin sulama masrafları için tanınan etkiden daha fazla olduğu görülür. Çünkü ekstra masrafların zekât matrahından düşürülmesi bazen zekât miktarını azaltırken, bazen de bizzat zekâtı düşürebilmektedir. Bunun nedeni ise ziraî masrafların düşürülmesinin, ürünün nisaba ulaşmasına engel olabilmesidir. Kaldı ki, sulama masrafları için tanınan etkinin/işlevin sulama dışındaki tarımsal masraflar için de tanınması, başka bir ifadeyle, sulama dışındaki masrafların sulama masraflarına kıyas edilmesi, illet birlikteliğini taşımadığından

ötürü fasit bir kıyas niteliğini taşımaktadır. Şöyle ki; her iki masraf türü nitelik/işlev açısından aynı konumda değildir. Çünkü su, tarımsal ürünlerin varlık bulmasını/vücuda gelmesini sağlarken, diğer ziraî masraflar bu ürünlerin artmasını sağlamaktadır. Dört mezhep fakihleri başta olmak üzere İslam fakihlerinin kahir ekseriyetinin sulama dışındaki masrafları nisaptan düşürmemeleri de bu mülhazaya dayanmaktadır. Aksi halde sulama masrafında olduğu gibi, diğer masrafların da düşürülmesini caiz görürlerdi. Binaenaleyh bazı çağdaş araştırmacılar tarafından da başvurulmuş⁶³ bu kıyas, usul ilminde ma’al fârik adıyla anılan fasit bir kıyas olmaktan öteye geçmemektedir. Kurul kararında yer verilen “masraflar çıkarıldıktan sonra geriye kalan ürünün, nisap miktarına ulaşması halinde” şeklindeki ifade, ziraî ürünlerde nisap şartını aramayan İmam Ebû Hanife’nin (ö. 150/767) görüşüne aykırılık teşkil etmektedir.

Kurul, fetvasında zekât matrahından düşürülmesine karar verilen ekstra masrafların borç olup olmama durumlarına ve/veya ihtimallerine yönelik herhangi bir açıklık da getirmemektedir. Bu da yukarıda zikredilen ifadeye ayrı bir kapalılık katmaktadır. Oysa hukukî ifade ve kurallarda aslanan kapalılık ve mutlaklık değil, netlik, takyit ve tahdittir. Bu fetvanın omurgasını oluşturan “ürün için yapılan günümüz tarım şartlarının getirmiş olduğu ekstra masraflar” ifadesi, ziraî masrafların zekât matrahından düşürülmesinin yegâne gerekçesinin, bu alanda meydana gelen yeni gelişmeler olduğunu ima etmektedir. Bu ise nassların anlaşılması ve yorumlanmasında reel durumlara belirleyici bir rol verilmesi anlayışına kapı aralamaktadır ki, bu husus, günümüzde şer’î hükümlerin değiştirilmesini teklif eden tarihselci yöntemin ana argümanlarından birini oluşturmaktadır. Bütün bunların yanı sıra, fetvada varılan hüküm Kurul üyeleri tarafından herhangi bir delile de dayandırılmamaktadır.

C. el-BARAKA KONGRESİNİN KONUYA İLİŞKİN KARARI

Bu kuruluş 1990 yılında Cezayir’de düzenlenmiş olduğu 6. kongresinde tarımsal ürünlerin zekâtıyla ilgili 6/17 nolu şu kararı almıştır:

⁶³ Bkz. Karadâvî, a.g.e., I/396; Eymen Abdülhamid, a.g.e., s.87.

“Günümüzde tarımsal ürünlerin elde edilmesi ve verimliliğin artırılması için çiftçi ve üreticiler birçok masrafa katlanmak zorundadırlar. Katılımcılar söz konusu masrafların zekât matrahından düşürülüp düşürülmemesi konusunda şu üç görüşü ortaya atıp tartışmışlardır:

1. Bütün masraflar düştükten sonra kalan kısmın zekâtı verilecek.
2. Masrafları düşmeden ürünün tamamı zekâta tâbi tutulacak.
3. Toplam ürünün üçte birini düşüp, geriye kalanın zekâtı sulama biçimine göre verilecek. Kongreye iştirak eden katılımcılar yapılan müzakere ve tartışmalardan sonra üçüncü görüşü benimseyip karara bağlamışlardır.”⁶⁴

Bu fetva temelde Malîkî fakih İbnü'l-Arabî tarafından benimsenen ve yukarıda beyan edilen görüşe dayanmaktadır. Ancak bu görüş ifade edildiği gibi, hem dört fıkıh mezhebine hem de diğer mezheplere mensup fakihlerin kahir ekseriyeti tarafından benimsenmemektedir.

D. ÜRDÜN UMUMÎ FETVA DAİRESİNİN MESELEYE DAİR GÖRÜŞÜ

Bu kuruluş tarımsal ürünler için yapılan masrafların düşürülmesi konusunda 23.8.2009 tarihinde 326 nolu bir fetva vermiştir. Fetvada şu hususlara yer verilmektedir: “Çiftçinin tarımsal ürünü için yaptığı masraflar -ürün nisaba ulaştığı takdirde- düşürülmez. Bilakis çiftçi bu masrafları karşılar ve herhangi bir masrafı düşürmeksizin ürünün zekâtını vermelidir. Zira tarımsal ürünlerin zekâtı nasslarla sabittir. Dolayısıyla herhangi bir delil söz konusu olmadan Şâri'in vacib kıldığı bir hakkı ortadan kaldırmak caiz değildir. Bu görüş hem Şâfi'iler hem de Hanefîlerin konuya ilişkin ifadelerinden de anlaşılmaktadır.”⁶⁵

Üyeler verdikleri fetvanın ispatı sadedinde zekâtla ilgili nasslara atıfta buldukları gibi, bu nassları yorumlayan fakihlerin fetvadaki hükmü gösteren ifadelerine de atıfta bulunmaktadırlar.

Böylece üyeler, verilen fetvanın hem nasslara uygun olduğunu hem de fakihlerin kahir ekseriyetinin anlayışlarıyla örtüştüğünü ifade etmiş olmaktadır.

E. SUDAN ŞER'İ FETVA MECLİSİNİN MESELEYE İLİŞKİN GÖRÜŞÜ

Sudan'da dinî konularla ilgili görüş belirten bu meclis, tarımsal ürünler için yapılan masrafın bu ürünlerden alınan zekâta etkisi konusunda değişik tarihlerde aşağıda yer verilen şu fetvaları vermiştir:

1. Fetva: 1.10.1985 tarihinde verilen bu fetva pamuğun zekâtıyla ilgili şu hükmü içermektedir: “Pamuk zekâtı çiftçinin eline geçen kârın %5 'i - nisaba ulaştığı takdirde- verilir.”⁶⁶

2. Fetva:6.1.1990 tarihinde verilen ve genel itibariyle birinci fetvanın bir devamı konumunda olan bu fetva da pamukla ilgilidir. Burada birinci fetvaya ilave olarak şu bilgiye yer verilmektedir: “Zekâtın pamuk ürününün tümünden verilmesi mümkün değildir. Zira bu, insanın güç yetiremediği bir şeydir.”⁶⁷

3. Fetva: 1.4.1990 tarihinde verilen bu fetva ise şöyledir: “Çiftçi ve üreticiler tarafından tarımsal ürünler için yapılan çift sürme, tohum, gübre, hasat vb. masrafların tümü düşürüldükten sonra bu ürünlerin zekâtı verilir. Bankalardan alınan krediler ekin için harcandığı takdirde(başka kalemlere harcanmaması durumunda) matrahtan düşürülür. Ailenin geçimi için yapılan harcamalar zekâtтан düşürülmez. Bahsedilen masrafların düşürülmesinden sonra ürün, nisap miktarına ulaşıyorsa zekâtı verilir.”⁶⁸

Şer'î Meclis üyeleri tarafından verilen mezkûr fetvalardan ilk önce üçüncüsünü değerlendirmeye çalışalım: Bu fetvada bahsedilen çift sürme masrafının matrahtan düşürülmesi hükmü, görebildiğimiz kadarıyla herhangi bir fikhî kaynakta yer almamaktadır. Bilakis yukarıdaki alıntılarda görüldüğü gibi, Hanefî, Malîkî ve Hanbelî fakihler bu masraf türünün zekâtтан düşürülmemesi gerekti-

⁶⁴ Kararâtü ve Tavsiyâtü Nedeväti'l-Bereke li'l-İktisadi'l-İslâmî (1981-2001), nşr. Abdüssetâr Ebû Güdde-İzzeddin Muhammed, Cidde 2001, s.100.

⁶⁵ Bkz. “Dâiretü'l-İftâ”, *Hasmu Masarifi'z-Zira'a mine'z-Zekât*, <http://www.alif-taa.jo/Question.aspx?QuestionId=326#.VZ6ESMuJlIU>, (Erişim: 05. 08. 2015).

⁶⁶ Zübeyir Abdurrahman, *a.g.m.*, s.47

⁶⁷ Zübeyir Abdurrahman, *a.g.m.*, s.47

⁶⁸ Zübeyir Abdurrahman, *a.g.m.*, s.46.

ğini sarahaten ifade etmektedirler. Fetvada zikredilen tohum masrafının matrahtan düşürülmesi, daha önce ifade edildiği üzere, Hanefî fakih Sayreffi hariç diğer fakihler tarafından kabul edilmemektedir. Fetvada yer verilen gübre masrafının nisaptan düşürülmesi de fakihler tarafından benimsenmiş değildir. Hatta Malikî bilgin Habib b. Tahir'in beyan ettiğine göre, Malikîler bu masrafın zekâttan düşürülmesinin caiz olmadığını açıkça zikretmektedirler.⁶⁹ Aynı şekilde fetvada yer alan hasat masrafının düşürülmesi gerektiğine dair hüküm de tespit edebildiğimiz kadarıyla herhangi bir fıkıh eserinde yer almamaktadır. Bilakis Malikî ve Şâfiî fakihler bu masrafın zekât matrahından düşürülmeyeceğini açıkça ifade etmektedirler.⁷⁰ Kanaatimizce bu fetva her türlü masrafı değil, çiftçinin bankadan aldığı kredilerle/borçlarla yaptığı masrafları konu edinmektedir. Nitekim fetvada zikredilen “yapılan masraflar borç yoluyla temin edilmişse bankaların verdiği krediler de düşürülme için engel teşkil etmez” şeklindeki ifade bu hususu göstermektedir.

Meclis üyeleri tarafından verilen birinci ve ikinci fetvalara gelince, bunlar hakkında da kısaca şu değerlendirmelerde bulunmamız mümkündür: Bu iki fetvada yer alan “pamuktan elde edilen kazancın %5' inden zekâtın verilmesi” hükmü, nasslarla bağdaşmadığı gibi, fikhî anlayışla da bağdaşmamaktadır. Bu hükmün şer'î delillerle bağdaşmadığını söyle ifade edebiliriz: Anılan hüküm Kur'an'da yer alan “Ey iman edenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve yerden sizin için çıkardıklarımızdan Allah yolunda harcayın”⁷¹ mealindeki ayetle örtüşmemektedir. Zira bu ayet zekâtın, yerden çıkarılan mahsulün kazancından değil, bizzat elde edilen mahsulün kendisinden verilmesini emretmektedir. Nitekim bu hükmü ayetin lafız örgüsünden de anlamak da mümkündür. Bu hüküm mezkûr ayetle örtüşmediği gibi, ziraî ürünlerin zekâtını konu edinen: “Gökten inen yağmurun ve kaynak suların suladığı ekinde veya kökünün su emmesiyle yetişen veya su birikintilerinden beslenip yetişen ekinde onda bir vardır. Herhangi bir

hayvan veya alet ile bir kaynaktan su çekilerek sulanan ekinden yirmide bir zekât verilir”⁷² anlamındaki hadisle de bağdaşmamaktadır. Çünkü bu hadis de zekâtın, mahsulün kazancından değil, mahsulün kendisinden çıkarılacağını ifade etmektedir. Kaldı ki, ziraî ürünlerin zekâtının %5'i çıkarılacağını herhangi bir fikhî mezhep veya fakih tarafından ileri sürülmüş değildir.

Söz konusu hükmün fikhî anlayışa aykırı olduğuna gelince bunu da şöyle temellendirebiliriz: Zekâta tabi olan bütün mallara bakıldığında zekâtın, mallardan elde edilen kazanca bağlı olarak değil, bizzat malların kendisine dönük olarak teşri kılındığı görülmektedir. Bundan dolayıdır ki, hiçbir mal türünde zekâtın farz olabilmesi için o malın kâr etme şartı nasslarda yer almamaktadır. Bilakis tarımsal ürünlerin zekâtı bu ürünlerin nisap miktarına ulaşma şartına bağlanmaktadır. Bu hususu şöyle de ifade edebiliriz: Ziraî masraflar çiftçi ve üreticilerin sermayesini oluştururken, bu ürünlerden elde edilen hasılat sermayenin kârına tekabül etmektedir ki, sermaye ile kârın birlikte zekâta tabi olduğu fıkıhta bilinen bir durumdur. Bu nedendir ki, fakihlerin kahir ekseriyeti, borçlu olmayı ziraî ürünlerde zekâtın farz olması için bir engel olarak görmemektedir.⁷³ Borçluluk halini ziraî ürünlerde zekâtın bir mânîi olarak görmeyen fakihlerin, zekâtı salt ürünlerin kârına bağlamaları düşünülemez.

F. SUDAN ÂLİMLER HEYETİNİN MESELEYE DAİR FETVASI

Bu kuruluş ziraî ürünlerin zekâtıyla ilgili iki fetva vermiştir. Bunlardan biri, 27.4.2011 tarihinde verilen fetvadır. Bu fetvada mezkûr ürünlerin zekâtıyla alakalı şu hükümler yer almaktadır: “Mesele hakkında değişik mezheplere mensup fakihlerin görüşleri ele alınmış ve aşağıda zikredilen gerekçelerden ötürü masrafları dikkate alan Hanbelî mezhebinin görüşü fetva üyeleri tarafından benimsenmiştir. Dikkate alınan gerekçeler şunlardır: 1. Yağmurla sulanan tarımsal ürünler yağmurun yağmaması, ziraî afetler, verimin sekteye uğraması vb. birçok afete maruz kalmaktadır. 2. Ürünü ekme

⁶⁹ Bkz. Habib b. Tahir, *a.g.e.*, II/33.

⁷⁰ Bkz. Nevevî, *a.g.e.*, X/467; Habib b. Tahir, *a.g.e.*, II/33.

⁷¹ el-Bakara 2/267.

⁷² Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Zekât”, 15/1605.

⁷³ Bkz. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, Dârü'l-Hadis, Kahire 2004, II/6; Vehbe Zühayli, *a.g.e.*, III/1806-1807.

ve biçme aletlerinin alımı, işçilere verilen yüksek ücretler, fiyatların düşüklüğü vd. hususlar büyük bir masraf yekûnuna yol açmaktadır. 3. İslam hukuku, üreticileri sıkıntıya düşüren bir özelliğe sahip değildir; bilakis onları teşvik eden bir karakteri hazırlar. Bu gerekçelerle birlikte tarımsal ürünler için yapılan masraflar ve alınan borçlar da dikkate alınmış ve elde edilen mahsulün üçte birinin düşürülmesine karar verilmiştir. Verilen bu kararda Şafi'îlerin ürünün üçte birinin üreticilere bırakılması yönündeki görüşü esas alınmıştır. Bütün bu hususların dikkate alınmasının temel gerekçesi ise üreticinin zekâta muhtaç bir konuma düşmemesi ve aile düzenini sarsacak borç batağına sürüklenmemesidir.⁷⁴

Yukarıda Din İşleri Yüksek Kurulu'nun konuya ilişkin fetvası için yapılan değerlendirmenin büyük bölümü bu fetva için de geçerlidir. Zira bu fetvada da Kurul üyeleri tarafından ileri sürülen gerekçeden hareketle bir standardı bulunmayan ucu açık masrafların düşürülmesine karar verilmektedir. Bu fetvada ayrıca Kurulun fetvasında söz konusu olmayan farklı bir husus da yer almaktadır. O da elde edilen toplam ürünün üçte birinin çıkarılmasından sonra geriye kalan kısımdan zekâtın verilmesidir ki, bu hüküm, şer'î bir delile dayandırılmamakla beraber, büyük bir müphemlik barındırmaktadır. Zira toplam ürünün üçte birlik diliminin hangi ölçütlere göre belirleneceği konusunda herhangi bir bilgi zikredilmediği gibi, bu hususun bütün çiftçileri kapsayacak şekilde mutlak bırakılması da makul bir gerekçeye bina edilmektedir. Burada sözü edilen üçte birlik dilimden maksat, nebevî hadiste yer alan: "üçte veya dörtte birini ürün sahibine bırakın"⁷⁵ şeklindeki bir ifade ise, bu ifade, mezkûr dilimin düşürülmesi için bir dayanak teşkil etmemektedir. Çünkü bu hadis, fetva sahiplerinin düşündükleri gibi, bu dilimin zekâttan düşürülmesinden değil, bunun fakirlere dağıtılmak üzere ürün sahibine bırakılması veya ekin sahibi tarafından tüketilen bu dilimin zekât hesabına dâhil edilip edilmemesinden bahsetmektedir.⁷⁶ Âlimler heyetinin, burada benimsedikleri görüşü,

Hanbelî mezhebine dayandırmaları, yukarıda bu mezhebin eserlerinden aktarılan görüşle çeliştiği gibi, Şafi'î fakihlere nispet ettikleri ve "ürünün üçte birlik diliminin üreticilere bırakılmasını" ifade eden görüşü temel almaları da doğru değildir. Çünkü Şafi'î fakihler "ürünün üçte birlik diliminin üreticilere bırakılmasından" değil, bilirkişi tarafından miktarı belirlenen zekâtın üçte veya dörtte birlik diliminin akraba ve komşu fakirlere zekât olarak verilmek üzere üreticiye bırakılmasından söz etmektedirler.⁷⁷

Âlimler heyetinin fetvayı gerekçelendirme sadedinde yer verdiği: "Üreticinin zekâta muhtaç bir konuma düşmemesi ve aile düzenini sarsacak borç batağına sürüklenmemesi" şeklindeki argüman ise konunun fikhî boyutunu değil, sosyal yönünü ilgilendirmektedir. Olanı ifade etmekten ziyade olacak olanı ilgilendiren bu argüman, yukarıda ifade edildiği üzere, şer'î hükümlerin değişmesini teklif eden ve reel durumu temel alıp nassları ona göre yorumlayan tarihselci yöntemin ana dayanaklarından birinin teşkil etmektedir.

Fetvanın şer'î delillerle bağdaşmayan bütün bu yönlerinden olacak ki, bu kuruluşa bağlı bulunan ve Kadirif vilayetinin âlimlerinden oluşan bir heyet, yukarıdaki fetvanın aksi istikametinde fetva vermiş ve şöyle demiştir: "İslam hukuku tarımsal ürünler için yapılan masrafları dikkate almış ve bu ürünlerin zekâtını masraflar bağlamında onda bir ile yirmide bir arasında belirlemiştir. Bu nedenle söz konusu masrafları düşürmek hadislerde beyan edilen bu farklılığı ortadan kaldırmaktadır. Nitekim ilk dönemlerde hububat ve meyve türü ürünlerin zekâtı görevliler tarafından toplatıldığında ürün sahibinin yaptığı masraflar borç olsa dahi dikkate alınmazdı. Zira harcama ve masraflar tarımsal faaliyetin tabiatında yer almaktadır. Şâri'in vacib kıldığı bir hakkı herhangi bir delile dayanmaksızın düşürmek ise caiz değildir. Ürünün üçte veya dörtte birinin ürün sahibine bırakılmasına gelince bu, sadece ürününün tahmini miktarını belirlemeye çalışan bilirkişilerce tüketilmesi için ürün sahibine bırakılmasıyla ilgili bir durumdur. Meyve

⁷⁴ Zübeyir Abdurrahman, *a.g.m.*, s. 50.

⁷⁵ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Zekât", 1605.

⁷⁶ Bkz. İbn Rüşd, *el-Beyân*, II/505; İbn Abdilber, *a.g.e.*, III/223; Askalânî, III/347.

⁷⁷ Bkz. Remlî, *a.g.e.*, III/80; Şirbîni, *a.g.e.*, II/90.

ve hububat türü ürünlerden alınan zekât miktarı bu ürünlerde aranan nisap matrahına nispetle az bir miktara tekabül etmektedir. Zekât olarak alınan bu miktar, işini iyi yapan çiftçi ve üreticilerin durumunu olumsuz anlamda etkilememektedir.”⁷⁸ Görüldüğü gibi burada Sudan Âlimler Heyeti fetvasında yer alan ve çoğu fakihlerin görüşlerine aykırılık teşkil eden hususların aksi istikametinde hükümler yer almaktadır. Sudan’da faaliyet gösteren ve aşağıda yer verilen iki ayrı kuruluş da Sudan Âlimler Heyetinin fetvasının aksi istikametinde fetva vermişlerdir.

G. SUDAN SOSYAL PLANLAMA BAKANLIĞI FIKIH KONSEYİNİN KONUYA DAİR FETVASI

Bu kuruluş 1994 yılının Ağustos ayında konuyla ilgili düzenlemiş olduğu geniş kapsamlı bir toplantıda şu kararlara yer vermiştir: “Konsey üyeleri meseleyi bütün yönleriyle ele almış ve şu kararlara varmıştır: Üreticilerin malî imkânlarıyla yapılan tarımsal masraflar bu ürünlerin zekâtından düşürülmez. Fakihlerin çoğunluğu tarafından benimsenen bu görüşü şöyle gerekçelendirmek mümkündür: Tarımsal ürünlerin zekâtı hakkında varid olan nasslar âmmdır. Şâri’ bu ürünler için yapılan masrafları dikkate almış ve aletle sulandığı için çok masraf gerektiren kısmın zekâtını yirmide bir olarak belirlemiştir. Dolayısıyla yapılan diğer masraflar itibara alınmaz. Bu konuda İmam Ahmed’e (ö.241/855) ait olduğu ifade edilen bir görüş (kavil) hariç, herhangi bir ihtilaf da söz konusu değildir. Nitekim zekât gelişmeye elverişli olan mal türünde söz konusudur. Bu tür bir mal, sahibi tarafından nemalandırılmış olmasa bile zekâtı verilmelidir. Kişi bu kabil bir malı geliştirmeye çalıştığında yapmış olduğu masrafları düşürmeden zekâtını vermeli- dir.”⁷⁹ Bu kuruluş biraz önce belirtildiği üzere, Sudan Âlimler Heyetinin fetvasında zikredilen ve çoğu fakihlerin görüşlerine muhalif olan aykırı unsurlara yer vermemiştir. Bu kuruluşun bazı çağdaş fıkıh konseyleri tarafından verilen fetvalar yerine, fikhî mezheplere bağlı fakihlerin konuyla alakalı görüşlerini esas aldığı görülmektedir.

H. SUDAN ZEKÂT FONU/DİVANI FIKIH KONSEYİNİN KONUYA İLİŞKİN KARARI

Bu kuruluş 1996 Ocak ayında vermiş olduğu fetvada şunlara yer vermektedir: “Komisyon üyeleri, tarımsal ürünlerin zekâtı konusunda Sosyal Planlama Bakanlığı’na bağlı bulunan Fıkıh Konseyi tarafından verilen fetva ile Sudan Şer’î Fetva Meclisi’nin 1985 yılında meseleye ilişkin verdiği fetvayı birlikte mülahaza etmiştir. Kuruluşumuz bu tarımsal ürünlerin zekâtı konusunda Sosyal Planlama Bakanlığı Fıkıh Konseyi tarafından kabul edilen görüşü esas almış ve şu karara varmıştır: “Pamuk ürünü de diğer tarımsal ürünler gibi, herhangi bir masrafı düşürülmeden zekâtı verilir.”⁸⁰ Bu fetvayı veren fıkıhçılar da bir önceki fetvada olduğu gibi, klasik dönemlerdeki fakihlerin konuyla alakalı görüşlerini temel almaktadırlar.

I. SUUDİ ARABİSTAN’IN DAİMİ FETVA KONSEYİNİN KONUYA DAİR GÖRÜŞÜ

Bu kuruluş ziraî ürünler için yapılan masrafların bu ürünlerden alınan zekâta etkisi konusunda yönetilen bazı sorular üzerine aşağıdaki iki fetvayı vermiştir.

6592 nolu birinci fetvasında şu bilgiler yer almaktadır: “Hububat olsun meyve türü olsun tüm tarımsal ürünler nisaba ulaştıktan sonra tümünün zekâtı verilir. Bu ürün sahibinin borçlu olması veya ekilen tarlanın ipotekli olması alınan zekâta etki etmez. Zira bu konuda varid olan nasslar geneldir.”⁸¹

7496 nolu ikinci fetvasında ise şu hükümlere yer vermektedir. “Zekâtın ayette zikri geçen sekiz sınıfa eksiksiz olarak ulaştırılması gerekir. Bu sınıflara zekât verilirken bunlar arasında herhangi bir tertip söz konusu olmadığı gibi, bütün sınıflara verilmesi de gerekli değildir. Zekâtın bu hak sahiplerine ulaştırılması için yapılan ulaşım masraflarının zekâttan düşürülmesi de caiz değildir.”⁸² Suudi Arabistan’da faaliyet gösteren bu kuruluşun genelde Hanbelî mezhebinin fikhî görüşlerini dikkate aldı-

⁸⁰ Zübeyir Abdurrahman, *a.g.m.*, s.55.

⁸¹ *Fetâva'l-Lecneti'd-Dâime li'l-Buhûs ve'l-İftâ*, nşr. Ahmed b. Abdürrazzâk, Dârü'l-Âsime, Riyad,1996, IX/247.

⁸² *Fetâva'l-Lecneti'd-Dâime li'l-Buhûs ve'l-İftâ*, IX/432.

⁷⁸ Zübeyir Abdurrahman, *a.g.m.*, s. 51.

⁷⁹ Zübeyir Abdurrahman, *a.g.m.*, s.54.

ğını düşündüğümüzde, ziraî masrafların zekât matrahından düşürülmesi yönündeki görüşün, bu mezhebe nispet edilmesinin doğru olmadığı anlaşılabacaktır.

İ. MISIR FETVA DAİRESİNİN KONUYA DAİR GÖRÜŞÜ

Ezher Şeyhi Cadulhak Ali (ö.1996) döneminde Mısır Fetva Dairesi, tarımsal ürünler için yapılan masraflarla ilgili şu fetvayı vermiştir: “Tarımsal ürünler için alınan borç ve yapılan masraflar düşürüldükten sonra bu ürünlerin zekâtı onda bir olarak verilir. Alınan arazi vergisi düşürüldükten sonra geriye kalanın -nisaba ulaşması halinde-zekâtı çıkarılır. Kiralanan arazinin zekâtı verilen ücretin düşürülmesinden sonra verilir.”⁸³ Fetvada tarımsal ürünler için yapılan tüm masrafların düşürülmesine karar verilmektedir. Ancak verilen bu karar için herhangi bir delile veya delillere başvurulmamaktadır. Çoğu fakihlerin, burada ifade edilen hüküm aksini benimsemiş olmaları, bu fetvanın sahih kanıtlara ve sağlam fikhî anlayışa bina edilmediğini göstermek için yeterli bir kanıt oluşturmaktadır.

Yukarıda zikredilen fetva ve/veya kararlara ve bunlarla ilgili yapılan değerlendirmelere bakıldığında şunları söylememiz mümkündür: Sulama dışındaki ziraî masrafların zekât matrahından düşürülmesi yönünde görüş belirten çağdaş kuruluşlar, nasslardan ziyade tarımsal sektörün içinde bulunduğu verili durumu gerekçe olarak ileri sürerken, ürünün üçte veya dörtte birlik diliminin düşürülmesi gerektiğini söyleyenler, İbnü'l-Arabî'nin yukarıda beyan edilen görüşünü esas almaktadırlar. Ancak delil gösterilen ve yukarıda yer verilen hadis bu görüş için delil teşkil etmemektedir. Nitekim bu husus kanıtlarıyla birlikte yukarıda zikredilmiştir. Sulama dışındaki ziraî masrafların matrahtan düşürülmemesi gerektiğini savunanlara gelince bunlar da klasik dönemlerdeki fakihlerin yaptıkları gibi, konuyla ilgili umum ifade eden nasslarla istidlal etmektedirler.

Şimdi de ziraî ürünler için yapılan masrafların bu ürünlerden alınan zekâta etkisi konusunda yukarıda bahsedilen görüşlerden hangisinin nasslara

ve Şâri'in maksadına daha uygun olduğuna yakından bakmaya çalışalım.

V. TERCİHE ŞAYAN OLAN GÖRÜŞ

Tarımsal masrafların zekât matrahından düşürülmesi konusunda yukarıda zikredilen bütün görüşlere ve bu görüşlerin dayandırıldığı argümanlara bakıldığında, borç niteliğini taşımayan ziraî masrafların zekât matrahından düşürülmemesi gerektiğini savunan görüşün⁸⁴ nasslara daha uygun olduğu görülür. Bunu şöyle temellendirmemiz mümkündür:

Kitap ve Sünnette yer alan birçok nass ziraî masrafların zekât matrahından düşürülmemesi gerektiğine delalet etmektedir. Nitekim “...hasat günü de hakkını/ zekâtını verin”⁸⁵ mealindeki ayet bu hususu göstermektedir. Zira burada sözü edilen hakkın, ziraî ürünün yağmur suyuyla sulanıyorsa onda biri, aletle/masrafla sulanıyorsa yirmide biri olduğu ittifakla kabul edilmektedir. Mezkûr ayet bu görüşe delalet ettiği gibi, Buhârî (ö.256/870), Müslim (ö.261/875) ve Ebû Dâvûd (ö. 275/889) gibi muhaddisler tarafından rivayet edilen “gökten inen yağmurun ve kaynak suların suladığı ekinde veya kökünün su emmesiyle yetişen veya su birikintilerinden beslenip yetişen ekinde onda bir vardır. Herhangi bir hayvan veya alet ile bir kaynaktan su çekilerek sulanan ekinde yirmide bir zekât verilir”⁸⁶ anlamındaki hadis de bu görüşü ifade etmektedir. Çünkü bu hadiste de sulama dışındaki tarımsal masrafların matrahtan düşürülmesi gerektiğine yönelik herhangi bir delalet yer almamaktadır. Nitekim bu hususu, ziraî masrafların matrahtan düşürülmemesi gerektiğini söyleyen dört mezhep fakihlerinin bu hadisle istidlal etmelerinden de anlamamız mümkündür.

⁸⁴ Borç niteliğini taşıyan zirai masraflarla ilgili yukarıda bilgi yer almaktadır. Zirai kaynaklı olmayan borçların zekât matrahından düşürülmesi meselesi ise daha önce ifade edildiği gibi çalışmamızın konusu dışında kalmaktadır. Bu konu ayrı bir çalışmayı hak etmektedir. Konuya dair genel bir bilgi için bkz. İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, II/6-7; Karadâvî, *a.g.e.*, I/155-161; Teysîr Bermû, “Hasmu'n-Nefekât ve'd-Duyûn fi'l-Muhasebeti'z-Zekaviyye li's-Serveti'z-Zira'iyye Beyne'l-Mutekaddimîn ve'l-Muteahhirîn”, *Mecelletu Câmiati Dımaşk li'l-Ulûmi'l-İktisadiyye ve'l-Kanuniyye*, c.30, sayı:1,2014, s.407-414.

⁸⁵ el-En'âm 6/141.

⁸⁶ Buhârî, “Zekât”, 1, 42, 55, 63; Müslim, “Zekât”, 1,7; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Zekât”, 15/1605.

⁸³ <http://islamport.com/w/ftw/Web/953/179.htm> (Erişim: 05. 05. 2015).

Yukarıda zikredilen ayet ve hadisle yapılan istidlale bakıldığında bu istidlalin yerinde bir istidlal olduğu ve dolayısıyla ona dayandırılan mezkûr görüşün nasslara uygun olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu istidlal, sözü edilen ayet ve hadisin zahirini esas almaktadır ki, nassları anlama ve yorumlama konusunda aslolan da -aksi bir delil söz konusu olmadıkça-nassların zahirini esas almaktır.⁸⁷

Söz konusu görüşün Ümmet bilginlerinin kahir ekseriyeti tarafından benimsenmesi, onun güçlülüğünü göstermesinin yanı sıra, nasslara daha uygun olduğuna da delalet etmektedir. Nitekim bu görüş hem dört mezhep fakihleri tarafından savunulmakta hem de Zahirî, İbadî, Zeydî ve Ca'ferî gibi diğer mezhep müntesipleri tarafından da benimsenmektedir.⁸⁸

Ziraî masrafların matrahtan düşürülmemesi görüşü aynı zamanda tarımsal ürünlerde zekâtın farz olma hükmünün bina edildiği illete de daha munasip görünmektedir. Şöyle ki; ziraî ürünlerde zekât miktarının illeti, salt masrafların çokluğu değil, yukarıda zikredilen hadiste yer alan *فيما سقت السماء* ifadesinden de anlaşıldığı üzere, aletle yapılan sulama masrafıdır. Başka bir anlatımla Şâri', tarımsal ürünlerden alınan zekât miktarını, aletle yapılan sulama illetine bağlamaktadır. Binaenaleyh diğer ziraî masrafları sulama masraflarına kıyas edip onları da zekât matrahından düşürmek, fasit bir kıyasta bulunmak anlamına gelmektedir. Çünkü her iki masraf türü daha önce beyan edildiği gibi, tarımsal ürünler açısından aynı işlevi görmemektedir. Zira su, tarımsal ürünlerin varlık bulmasını sağlarken, gübre başta olmak üzere diğer masraflar bu ürünlerin nemalanmasına katkıda bulunmaktadır. Fakihlerin kahir ekseriyetinin ziraî ürünler için yapılan sulama dışındaki masrafları matrahtan düşürmemeleri de bu husus için bir kanıt teşkil etmektedir. Kaldı ki, sulama dışındaki

şındaki masrafların tümünü aynı konumda görmek de mümkün değildir. Çünkü gübrede olduğu gibi, bu masrafların bir bölümü doğrudan ziraî ürünleri ilgilendirirken; traktör, arkların açılması vb. birçok masraf ise bu ürünleri dolaylı olarak ilgilendirmektedir. Tarımsal masrafların aynı işlevi görmemesi, bunların aynı noktada buluşmaması anlamına gelmektedir ki, bu da kıyasın ana rüknü olan illet birlikteliğinin var olmadığını beraberinde getirmektedir. Bu tür bir kıyasta bulunmak ise, illetin yokluğunda hükmün varlığını kabul etmek anlamına gelmektedir. Oysa şer'î hükümler, şer'î illetlerin varlığıyla birlikte var oldukları gibi, yokluğuyla birlikte de yok olmaktadır.

Sözü edilen görüş, tarımsal ürünlerden alınan zekâtın farz olma illetine daha uygun düştüğü gibi, bu illete illet olma vasfını kazandıran teşri hikmetine de daha uygundur. Bu hususu şöyle dile getirmemiz mümkündür: Tarımsal ürünlerin zekâtı bu ürünlerin olgunlaşmasıyla birlikte farz olmaktadır. Diğer bir ifadeyle, fakirlerin hakkı olan zekâtın farz olma vakti, bu ürünlerin olgunlaşma anına (*بدو الصلاح*) denk gelmektedir. Dolayısıyla zekât, ürünün tümüne taalluk etmektedir. Bu da zekâtın, masrafların düşürülmeden çıkarılmasını beraberinde getirmektedir. Zekâtın, masrafların çıkarılmasından sonra verilmesi halinde ise fakirlerin hakkı tam olarak eda edilmemektedir. Bu ise, fakirlerin hakkının tastamam verilmesini ve bu hakkın titizlikle korunmasını emreden sayısız nasslara aykırılık teşkil etmektedir. Binaenaleyh çiftçi ve üreticilerin fakirlerin hakkını tam olarak eda edip zimmetlerini bu haktan kurtarabilmeleri için yapılan masrafları düşürmeden önce bu hakkı vermeleri gerekmektedir. Aksi takdirde üreticinin zimmetinde herhangi bir hakkın kalmadığını söylemek mümkün değildir. Meseleye buradan bakıldığında tarımsal masrafların matrahtan düşürülmemesi gerektiğini savunan görüşün aynı zamanda ihtiyatlı bir görüş olduğu da ortaya çıkmaktadır.

Zekâtın tarımsal ürünlerden çıkarılması pratiği bakımından meseleye bakıldığında da masrafların düşürülmemesi gerektiğini savunan görüşün daha uygun olduğu anlaşılmaktadır. Zira çaba sarf etme ve birtakım harcamalarda bulunma işi tarımsal faaliyetin ayrılmaz bir parçasıdır. Şu var ki, ta-

⁸⁷ Bu hususu Usul-i fıkıh eserlerinde yer alan lafızların delaleti bahsinde görmek mümkündür.

⁸⁸ Bkz. İbn Hazm, *a.g.e.*, IX/66; Ahmed b. Hamed el-Halîfî, *el-Fetavâ el-Kitabü'l-Evvel*, s.172, www.istiqa.net, (erişim: 05. 08. 2015); Şevkânî, *es-Seylü'l-Cerrâr*, Dâru İbn Hazm, y.y., t.y., s. 245; Hüseyin Muntazarî, *Kitabu'z-Zekât*, ed-Dârü'l-İslâmiyye, Beyrut 1989, II/39.

rımsal alanda yapılan masraflar ve harcanan çabalar zamandan zamana ve mekândan mekâna hatta tarladan tarlaya farklılaşabilmektedir. Farklı masrafların söz konusu olduğu bir alanda masrafların düşürülmesi işleminin pratik açıdan sağlıklı bir biçimde yapıldığını iddia etmek pek mümkün değildir.

Tarımsal masraflar mahiyet, kemiyet ve keyfiyet bakımından birtakım fikhî ihtilaflara/ ictihad farklılıklarına konu olmaktadır. Bu ihtilaf ve farklılıklarla birlikte söz konusu masrafların tam olarak matrahtan düşürülmesi, işin mahiyeti bakımından mümkün olmadığı gibi, tüm fikhî ihtilaflar/içtihadî görüşler açısından da mümkün değildir. Zira masrafların düşürülmesi gerektiğini savunan fakihlerden bir kısmı, tüm masrafların düşürülmesi gerektiğini söylerken, bir kısmı bazı masrafların düşürülmesini istemektedir. Bu ikinci kategoride yer alan fakihler de kendi içinde iki kısma ayrılmaktadırlar. Bazıları bir kısım masrafların düşürülmesi gerektiğini savunurken, diğerleri ise farklı masrafların düşürülmesi gerektiğini ileri sürmektedirler. Daha kısa bir ifadeyle söylemek gerekirse, masrafların düşürülmesi konusunda farklı fikhî anlayışların ve ictihadî görüşlerin söz konusu olması, masrafların matrahtan düşürülmesini savunan görüşlerin birlikte uygulama pratiğini ortadan kaldırmaktadır.

Tarımsal masrafların zekât matrahından düşürülmemesi gerektiğini savunan görüşün nasslara uygun olmasının bir göstergesi de, bu görüşün, diğer mallardan alınan zekât miktarlarıyla da örtüşmesidir. Şöyle ki; zekâta konu olan diğer mal türleri için de birtakım masraflar yapılmaktadır. Nitekim bu günkü ticaret, sanat, turizm ve diğer iş alanlarına bakıldığında buralarda faaliyet gösteren fert ve şirketlerin araç-gerek, tasarım, işçi, proje, işletme, pazarlama vb. birçok masrafta buldukları görülmektedir. Binaenaleyh ziraî ürünler için yapılan masrafların düşürülmesi gerektiğini söylemek, bütün bu alanlarda da yapılan masrafların matrahtan düşürülmesi gerektiğini söylemeyi gerekli kılmaktadır. Diğer bir anlatımla, tarımsal alanda sulama dışındaki masrafların sulama masraflarına kıyas edilip matrahtan düşürülmesini savunanlar, diğer iş alanlarında yapılan masrafların

da bu alandaki masraflara kıyas edilip matrahtan düşürülmesini savunmak durumundadırlar. Oysa ziraî alanda yapılan kıyasın fasit olması, bu alanlarda yapılan masrafların tarımsal masraflara kıyas edilmesinin de fasit olmasını doğal olarak beraberinde getirmektedir.

Kanaatimizce ziraî ürünler için yapılan masrafların zekât matrahından düşürülmesini savunanların başvurdukları işlem, usulî bir kıyas olmaktan ziyade hikmetle ta'lîl kapsamında değerlendirilmelidir. Zira yapılan işlemin kıyas olduğunu kabul ettiğimiz takdirde iki temel hataya düşmemiz kaçınılmaz olacaktır. Bunlardan biri, aletle yapılan sulama masrafı şeklindeki mürekkep illetin bir cüzünün(masraf) itibara alınıp diğer cüzünün(sulama) itibara alınmaması. Diğeri de sulama dışındaki masraflar ile sulama masraflarının aynı konumda kabul edilip her iki masraf türü arasında var olan yapısal farkın/niteliğin dikkate alınmaması. Mantık ilminin terminolojisiyle ifade etmek gerekirse, aynı cinste buluşan farklı mahiyetlerin mümeyyiz fasıllarının göz ardı edilmesidir. Yapılan işlemin hikmetle ta'lîl olduğunu kabul ettiğimiz takdirde ise sözü edilen her iki hata da söz konusu olmayacaktır. Bunu şöyle temellendirmemiz mümkündür: Nasslarda ziraî ürünlerden alınan zekât miktarının bağlandığı illet, aletle yapılan sulama masrafı olsa da, masrafların matrahtan düşürülmesi hükmü, bu illete değil, onun arka planında yer alan ve masrafların çokluğundan kaynaklanan ekonomik sıkıntıya bağlanmalıdır. Zira Şâri'in, aletle yapılan sulamayı dikkate almasının temel maksadı da bu sıkıntının giderilmesidir. Dolayısıyla ziraî masrafların matrahtan düşürülmesi görüşünü benimseyenler, aletle yapılan sulama şeklindeki mürekkep illete değil, onun arka planında yer alan hikmeti (masraf kaynaklı sıkıntıyı) dikkate almış olmaktadır. Nitekim fakihler her ne kadar zekât miktarını sulama masrafı şeklindeki nass kaynaklı bir illete bağlamışlarsa da, bu ürünlerin zekâtı bağlamında kullandıkları bazı ifadeler, çiftçilerin sıkıntıya düşmesine neden olan tüm masrafların illet olarak görülebileceğine ve dolayısıyla bu masrafların da zekât matrahından düşürülebileceğine delalet etmektedir. Diğer bir deyişle, fakihler her ne kadar ziraî masrafların zekâta etkisi konusunda

hikmetle ta'lile başvurmamışlarsa da, bu ta'lile başvurulabileceğini gösteren birtakım ifadeler kullanmışlardır. Nitekim bazı fıkıh eserlerinde yer alan: "فيختلف الواجب بقلة المؤنة و كثرتها" (vacibin miktarı yapılan masrafın miktarına göre değişir),⁸⁹ "والمعني فيه كثرة المؤنة و خفتها" (bunun anlamı/illeti masrafın çok ve az olmasıdır) şeklindeki ifadeler bu hususu göstermektedir. Yusuf Karadavî sulama dışındaki masrafların hesaptan düşürülmesi gerektiğini savunanların hikmetle ta'lilde bulduklarını gösteren şu bilgilere yer vermektedir: "Şâri külfet ve masrafın çokluğunu itibara almaktadır. Bu nedendir ki aletle sulama yapıldığında üründen alınan zekât miktarı azalmaktadır. Hatta masrafın çokluğu bazı durumlarda zekâtın tamamen düşürülmesine bile neden olabilmektedir. Nitekim senenin tamamında veya büyük bölümünde sahibi tarafından beslenen hayvanlardan zekât alınmaktadır. Binaenaleyh çokça masrafa konu olan ziraî mahsulden zekâtın düşürülmesinde garipsecek herhangi bir şey yoktur."⁹¹ Bu ifadeler ilk bakışta ziraî ürünler için yapılan masrafların zekât matrahından düşürülmesi konusunda kıyasa başvurulduğu gibi bir izlenim veriyorsa da, sulama masrafı ile diğer tarımsal masraflar arasındaki mezkûr yapısal farkın varlığını düşündüğümüzde, yapılan işlemin bir kıyas olmasından ziyade hikmetle ta'lil olduğu ortaya çıkmaktadır. Yukarıda zikredilen ve her türlü ziraî masrafın nisaptan düşürülmesini savunan fetva ve fıkıh konseyleri tarafından verilen fetva ve kararlara bakıldığında bütün bunların da hikmetle ta'lile başvurduklarını görmemiz mümkündür.

Burada şunu da ilave etmemiz gerekir ki, genelde tüm şer'î hükümlerde özelde ibadetlerde hikmetle ta'lile başvurmak çokça tartışılmış bir konudur.⁹² Şer'î hükümlerde hikmetle ta'lilin caiz olduğunu savunan görüş burada tercih edilse bile,

ibadetlerde bu ta'lile başvurmak pek vaki değildir. Zira ibadet konularında aslanan, illetin/hikmetin akıl tarafından idrak edilememesidir. Usuldeki ifadeyle taabudîlikdir.⁹³ "Temel ibadetlerde kıyas yapmak veya hikmetle ta'lilde bulunmak mümkün olmasa da fer'î ibadetlerde bu mümkündür. Hatta vakidir" şeklindeki bir argüman ileri sürülerek karşı itirazda bulunulabilir.⁹⁴ Ancak ibadetlerde aslananın taabudîlik olduğu hususunu dikkate aldığımızda, ziraî masrafların zekât matrahından düşürülmesi konusunda kıyas veya hikmetle ta'lile başvurulmamasının hem nasslara hem de zekâtın temel esprisine daha uygun olduğunu söylememiz mümkündür. Nitekim Serahsî (ö.483/1090), hikmetle ta'lili çağrıştıran: "Masrafların çokluğu zekâtın miktarını etkilemektedir"⁹⁵ şeklindeki bir delili ileri sürerek sulama dışındaki masrafların da matrahtan düşürülmesi gerektiğini savunanların bu iddiasını şöyle reddetmektedir: "Bu güçlü bir delil değildir. Zira şeriat, ganimetlerde vacib olan miktarı beşte bir olarak belirlemiştir. Oysa ganimetlerdeki masraf ve külfetler ziraî ürünlerdeki masraf ve külfetlerden daha fazladır. Masraf çokluğunun zekâtın miktarını etkilemesine gelince bu, şer'î bir takdirdir/belirlemedir. Dolayısıyla bizim bu takdir ve belirlemeye uymamız ve bunun -bilmesek de- bir maslahat içerdiğine inanmamız gerekmektedir."⁹⁶ Serahsî'nin bu cevabı, yukarıda yer verilen: "masrafın çokluğu zekâtın miktarını etkiler", "vacibin miktarı yapılan masrafın miktarına göre değişir", "bunun anlamı/illeti masrafın çok ve az olmasıdır" vb. ifadelerin bazı fakihler tarafından hikmetle ta'lil için dayanak kılındığına işaret etmektedir. Ancak fıkıh eserlerine bakıldığında bu tür ifadeleri kullanan fakihlerin, pratikte kıyasa ve/veya hikmetle ta'lile başvurmamış oldukları görülecektir. Bu da mezkûr ifadelerin salt nazarî planda kaldığını ve meselenin anlaşılması amacıyla dile getirildiğini ortaya koymaktadır. Bu ise yukarıda tercih edilen ve sulama dışındaki masrafların zekât

⁸⁹ Kasâni, a.g.e., II/62.

⁹⁰ Zekeriyya el- Ensârî, *Esne'l-Metâlib fi Şerhi Ravdi't-Tâlib*, Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, t.y., I/371.

⁹¹ Karadâvî, a.g.e., I/396.

⁹² Bkz. Fahrreddin er-Râzî, *el-Mahsûl fi İlmi'l-Usûl*, thk. Taha Alavânî, Müessesetü'r-Risâle, Dâru's-Selâm, Kahire 2011, III/1323; Seyfeddin el-Âmidî, *el-İhkâm Fi Usûli'l-Ahkâm*, thk. Abdurrezzâk Afîfî, el-Mektebû'l-İslâmî, y.y,1403, III/203. Hikmetle ta'lil konusunda daha geniş bilgi için bkz. İbrahim Özdemir, *Usûl-i Fıkıhta Ta'lil Tartışmaları(Hicri IX-XIII Asırlar)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013, s.310-329.

⁹³ Bkz. Gazâlî, *Şifâu'l-Ğalîl*, thk. Hamed Kubeyîsî, Matbaatu'l-İrşâd, Bağdat 1390, s. 203.

⁹⁴ Bkz. Abdürrahman Bennânî, *Hâşiyetü'l-Bennânî alâ Şerhi'l-Mahallî alâ Cem'i'l-Cevâmi'*, Matbaatu Mustafa el-Halebî, Mısır 1937, II/206.

⁹⁵ Serahsî, Şemsü'l-Eimme Muhammed, *el-Mebsûr*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1993, III/IX.

⁹⁶ Serahsî, a.g.e., III/IX.

matrahından düşürülmemesi gerektiğini savunan görüşün daha uygun/sahih olduğunu göstermektedir. Çünkü fakihler bu konuda kıyas veya hikmetle ta'lîle başvurmuş olsalardı, sulama dışındaki masrafların da zekât matrahından düşürülmesi gerektiğini ifade etmiş olmaları gerekirdi. Oysa yukarıda dört mezhebe ait fıkıh eserlerinden yapılan alıntılar, onların bu konuda kıyasa ve/veya hikmetle ta'lîle başvurmadıklarını göstermektedir.

SONUÇ

Çalışmamızda elde ettiğimiz neticeleri şöyle ifade etmemiz mümkündür:

İlk dönemlerde ziraî masrafların matrahtan düşürülmesi meselesi hakkında ileri sürülen ve günümüzde bazı araştırmacı ve fetva kurulları tarafından sıklıkla referans gösterilen görüş, Atâ b. Rebâh'a nispet edilen ve "her türlü tarımsal masrafın zekâttan düşürülmesi gerektiğini" ifade eden görüştür. Bu görüş ilk dönemlerde yaşayan diğer fakihler tarafından kabul görmediği gibi, onu aktaran rivayet de cerh ve ta'dîl bilginleri tarafından kabul görmemiştir. Bazı çağdaş fetva ve fıkıh kuruluşlarının bu görüşü esas almaları sahih temellere dayanmamaktadır. Dört mezhebe mensup olanlar başta olmak üzere fakihlerin kahir ekseriyeti, sulama dışındaki ziraî masrafların matrahtan düşürülmemesi gerektiğini savunmaktadır. Sayrefi, İbnü'l-Arabî ve bazı Şâfi'îler tarafından ileri sürülen muhalif görüşler kendi mezhebine mensup fakihler tarafından destek görmediği gibi, diğer

mezhep fakihleri tarafından da benimsenmemiştir. Dört fıkıh mezhebine bağlı fakihler arasında tercihe şayan olan görüş, sulama dışındaki masrafların zekât matrahına dâhil edilmesidir. Sulama dışındaki tarımsal masrafların da zekât matrahından düşürülmesi gerektiğini ileri süren bazı çağdaş fetvalar, nasslara dayanmaktan ziyade realiteyi esas almaktadırlar. İbn Abbâs ve İbn Ömer gibi bazı sahâbîlere nispet edilen ve sulama dışındaki ziraî masrafların da matrahtan düşürülmesini ifade eden rivayetler, gerçekte her türlü masrafı değil, borç niteliğini taşıyan masrafları ilgilendirmektedir. Ziraî alanda yapılan masraflar çiftçilerin sermayesini oluştururken, elde edilen ziraî ürünler bu sermayenin kârını oluşturmaktadır. Diğer mal türlerinde kârla sermaye birlikte zekâta tabi olduğu gibi, ziraî ürünlerde de kârla sermaye birlikte zekâta tabidir. Sulama masrafları, ziraî ürünlerin varlık bulmasını sağlarken, diğer ziraî masraflar bu ürünlerin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Sulama dışındaki ziraî masrafların sulama masraflarına kıyas edilmesi, her iki masraf türü arasında var olan yapısal farkı göz ardı etmektedir. Sulama dışı masrafların sulama masraflarına hamledilmesi, usulî bir kıyas olmaktan ziyade, hikmetle ta'lîl işlemi andırmaktadır. Bazı şer'î illetlerin akıl tarafından idrak edilmezliği (taabbudîlik) esasına dayanan ibadetlerde, kıyasa/hikmetle ta'lîle başvurulmaması ve sulama dışındaki ziraî masrafların matrahtan düşürülmemesi, hem nasslara hem de zekâtın temel maksadına daha uygun düşmektedir.